

MAARİF NAZIRI AHMET ŞÜKRÜ BEY'İN
II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARINA KATKISI*

*Yasemin TÜMER ERDEM***

ÖZET

II. Meşrutiyet dönemi boyunca en uzun süre görevde kalan Maarif Nazırı olan Ahmet Şükrü Bey, ilköğretimden yükseköğretime kadar her öğretim kademesinde eğitimi daha iyi hale getirmeye çalışmıştır. Eğitim sisteminde karşılaşılan tüm sorunları, dönemin iktidarını elinde tutan İttihat ve Terakki Partisi'nin eğitim politikalarına paralel olarak ele almış ve çözümler aramıştır. Görevde kaldığı süre zarfında ülkenin savaşta olması nedeniyle zor şartlar altında çalışmalarını sürdürmüştü. Ahmet Şükrü Bey'in, dönemin tüm olumsuzluklarına rağmen köklü değişiklikler yaparak, millî ve modern bir eğitim oluşturmak istemesi takdire şayandır. Bu nedenle Onun eğitim sistemine katkısı çalışılmaya değer bulunmuştur.

Bu çalışmada, Ahmet Şükrü Bey'in faaliyetlerine geçmeden önce, II. Meşrutiyet dönemi eğitim politikalarına yer verilmiştir. Bu bağlamda kurulan hükümetlerin programları ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin kongre kararları incelenmiştir. Akabinde II. Meşrutiyet'in ilanından Ahmet Şükrü Bey'in dönemine kadar geçen süre içindeki eğitimin durumuna kısaca değinilmiştir. Çalışmanın esas konusunu teşkil eden Ahmet Şükrü Bey'in faaliyetleri, alt başlıklar şeklinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ahmet Şükrü Bey, eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, Darülfünun, İnas Darülfünunu, Darülmuallimin, Darülmuallimât, tefitiş, Darüleytam.

Giriş

Osmanlı Devletinin savaşlarla meşgul olduğu ve parçalanma sürecinin hızlandığı II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi ideolojisi çerçevesinde toplumu dönüştürmeye çalışmış ve devleti

* Bu makale, *III. Uluslararası Tarih Eğitimi Kongresi*'nde (25-27 Haziran 2014/Sakarya) sunulan "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Ahmet Şükrü Bey: Faaliyetleri ve Eğitim Tarihindeki Önemi" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr., Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. yerdem@marmara.edu.tr

çöküşten kurtarmanın yollarını aramıştı. Ortaya konulan kurtarma reçetelerinin başında eğitim alanında yapılacak köklü değişimler gelmekteydi. Nitekim partinin tam olarak iktidarda bulunduğu yıllarda en önemli gelişmeler de eğitim alanında olmuştur.

Tanzimat'tan itibaren çağdaşlaşma düşüncesiyle yapılan eğitim reformları, bu dönemde merkezi otoriteye karşı itaatkâr ve sadakat duyguları ile bağlı, Osmanlılık bilincine sahip vatandaşları yetiştirmek amacıyla yapılmıştı. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında güçlenen “militer milliyetçilik” anlayışı bu dönemin eğitim anlayışı üzerinde etkili olmuştur.¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongrelerinde ve II. Meşrutiyet döneminde kurulan neredeyse tüm hükümetlerin programlarında eğitime yer verilmişti. Bu doğrultuda şekillenen eğitim politikaları, Ahmet Şükrü Bey'in döneminde de aynen uygulanmıştı.

A.II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikaları

II. Meşrutiyet'in ilanının akabinde Ağustos 1908'de hükümeti kuran Kamil Paşa, hazırladığı hükümet programında ülkenin refah ve saadete ancak eğitim sayesinde ulaşacağından söz etmiş, Kanun-ı Esasî'nin belirlediği esaslar doğrultusunda eğitim alanında bazı düzenlemeler yapmayı düşündüklerini şöyle ifade etmişti:²

“Servet ve marifet yek diğerinin lazım ve melzumu olup memleketin layık olduğu derece-i saadete isali refah-ı maddi esbabına terakkiyat-ı ilmiyenin dahi terdifıyla hasıl olacağı bi-iştibahtır. Şimdiye kadar pek nakıs ve şan-ı Osmaniye gayrı layık bir vech ile cereyan etmiş olan talim ve terbiye hususat-ı Kanun-ı Esasî'nin tayin eylediği esasa kemal-i riayetle imkân derecesinde yevmen fe yevmen tensik ve tanzim edilmek heyeti cedidece kaviyyen mutasavverdir”

Eğitimli seçkin bir grubun toplumu dönüştürebileceğine inanan Jön Türkler, ekonomik kalkınma ve eğitim yoluyla Osmanlı birliğinin de

¹ Nurhayat Çelebi, H. Tezer Asan, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*,3/1 (Şubat 2014), s. 265-266.

² İhsan Güneş, “II. Meşrutiyet Dönemi Hükümet Programları (1908-1918)”, *OTAM*, 1/1, Ankara, 1990, s. 199-200.

sağlanacağını düşünüyorlardı. Ayrıca Osmanlının geleceğini kurtaracak nesillerin ancak modern okullarda yetişebileceği görüşü doğrultusunda modern eğitime yatırım yapmayı ilke edinmişlerdi.³ Dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılındaki ilk kongresinde memleketin ilerlemesini sağlayacak adımlarla ilgili kararlar alınmıştı. Bu adımların en önemlisinin eğitimin geliştirilip yaygınlaştırılması olduğu vurgulanmıştı. Alınan kararlara göre, gece dersleri açılacak, memleketin en uçra köşelerinde özel okullar ihdas edilecek, özellikle sanayi mekteplerine uzman öğretmenler getirilecek, her meslek ve sanatta uzmanlar yetiştirilecek ve bunun için Avrupa'ya öğrenci gönderilecekti. Ayrıca, halkın anlayabileceği bir dille, verginin ne olduğu ve bunların nereye kullanılacağı, eğitime önem verilmesi, şirket kurmak, ticaret, ziraat ve sanayiye yönelik okulların açılmasına yönelik eserler yazdırılacaktı. Bunun için de hükümete vilayetlerde maarif, ticaret, sanat, ziraatın gelişmesi için valilere gerekli izin ve salahiyet verilmesi telkin edilecekti.⁴

Yine kongrede cemiyet için kabul edilen siyasi programının 16. ve 17. maddeleri cemiyetin eğitim politikasını belirliyordu. Buna göre;⁵

“16. madde: Emr ü tedris serbesttir. Kanun-ı Esaside musarrah olduğu veçhile her Osmanlı kanun-ı mahsusa tevfikân hususî mektep küşad edebilir.

17. madde: Bircümle mekâtib Devletin taht-ı nezâretinde bulunacaktır. Teb'a-i Osmaniyenin terbiyesi bir siyâk-ı ittihaz ve intizam üzere olmak için umumî ve derununda serbest talim ve tedris olunur ve her unsura muhteliten küşâde resmî mektepler açtırılacaktır. Tahsil-i ibtidaîde lisân-ı türkî mecburî talimdir. Mekâtib-i resmîyede tahsil-i ibtidaî mecannidir.

Tahsil-i idadî ve âlî yukarıda zikrolunan umumî ve resmî mektepler vasıtasıyla ve Türkçe esas ittihaz ile icra olunacak ve programlara ve muallim ve muallime yetiştirilmesine ve bunların suret-i tayinine dair mukarrerat-ı ciddiye ittihaz edilecek ve memleketin terakkîyat-ı iktisadiyesine hizmet edecek ticaret ve ziraat ve sanayi

³ Ercan Uyanık, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim”, *Amme İdaresi Dergisi*, 42/2 (Haziran 2009), s. 72-73.

⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, I, s. 207-208.

⁵ Tunaya, *a.g.e.*, s. 209.

mektepleri küşad ettirilecektir. Sırf din tahsili ile müteveggil mekâtib bu umumiyetten müstesnadır.”

Cemiyetin 1909 yılında tadil edilen siyasî programında ise eğitime daha ayrıntılı bir şekilde yer verilmişti. Buna göre, ilköğretim mecburi ve parasız olacak, ilkokullarda ana dilde eğitim yapılabilecek ancak ana dili Türkçe olmayan okullarda Türkçe dersi zorunlu okutulacaktı. Orta ve yükseköğretimde eğitim dili Türkçe olmakla birlikte idadîlerde mahallî dillere de yer verilecekti. Ayrıca öğretmen okullarının geliştirilmesi için vilayetlerde gerekli hazırlıklar yapılacak, ziraat ve ticaret eğitimine önem verilecekti.⁶

Şubat 1909’da kurulan Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin programında ise eğitime Osmanlı toplumunu bir arada tutacak ve tüm halkı ileri milletlerin seviyesine çıkaracak bir araç olarak yer verilmişti. Bunun için okullar açmanın ve matbuat aracılığıyla eğitimi yaygınlaştırmanın gerekli olduğu ve maddi imkânlar ölçüsünde bu amaca yönelik çalışmalar yapılacağı belirtilmişti.⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1910 yılında gerçekleştirilen kongresinde yayınlanan beyannamede, iki sorun üzerinde önemle durulduğu açıklanmıştı. Sorunlardan birincisi Cemiyet-Fırka ilişkisi, ikincisi ise maarifti. Böylece Cemiyet’in eğitime verdiği önem bu kongre ile daha da perçinlenmişti. Kongre kararlarına göre “İttihat ve Terakki”⁸ adını taşıyan okulların sayısı arttırılacak, yetişkinlere kulüplerde gece dersleri verilecekti.⁹

Cemiyetin ilk defa ve açıkça kendini siyasal bir parti olarak ilan ettiği 1913 kongresinde de eğitim konusuna ağırlık verilmişti. Bu zamana kadar

⁶ Tunaya, *a.g.e.*, s. 211-212; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 2001, s. 151.

⁷ Güneş, *a.g.m.*, s. 206.

⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti henüz iktidarı tam olarak ele geçiremediği meşrutiyetin ilk yıllarında “Osmanlı İttihat Mektepleri” adıyla bir dernek kurmuş ve bu derneğin faaliyetleri çerçevesinde ibtidaîden sultanîye kadar “İttihat ve Terakki” adıyla, masrafları ve programları cemiyete ait özel okullar açmaya başlamıştı (Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, IV, s. 1280; Uyanık, *a.g.m.*, s. 77).

⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki*, III, İstanbul 1989, s. 230.

Osmanlıcılık fikriyle hareket eden İttihat ve Terakki Partisi'nde Balkan savaşlarından sonra köklü bir fikri değişiklik gerçekleşmişti. Bundan sonra İttihat ve Terakki Partisi Türk milliyetçiliğini benimseyerek, Türk unsuruna hitap eden çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu noktada milli eğitim konusu büyük önem kazanmıştı. Kongrede kabul edilen siyasî program, kısım-1 siyasî, kısım-1 iktisadî, kısım-1 idarî ve kısım-1 maarif başlıkları altında 47 maddeden oluşmaktaydı. Siyasî programın eğitimle ilgili kararları şöyleydi:¹⁰

Madde 42- Kanun-ı Esaside musarrah olduğu veçhile Osmanlı milletinin terbiye-i siyasiye ve ehliyeti sıyak-ı vahidde cereyan etmek için hususi ve cemaat mektepleri üzerinde hükümetin nezaret ve teftişi bulunmak ve fakat hiçbir unsurun lisân-ı mâderzâdı ile itikadiyat ve edebiyatına müdahale etmemek kaziyesi de umde ittihaz olunmuştur, tahsil-i ibtidaî mecburî ve mekâtib-i umuyiyede meccanidir. Mekâtib-i iptidaiye-i umumiye ve taliyede Türkçenin yalnız lisan olarak tedrisi mecburî olmakla beraber her mahallin ana lisanı tedris olacaktır. Mekâtib-i ibtidaîye programları sair memalik-i mütemeddinede olduğu gibi rüşdî tahsilini de ihtiva edecek surette tertip ve mahallerin ihtiyacâtına göre bu programlara ziraat ve ticaret ve sanata ait malumat tezyil olacaktır.

Mekâtib-i sultaniye ve âliyenin masarif-i tesisye-i daimeleri umumî bütçeden tesviye ettirilecektir.

Madde 43- Mekatip tesisinden evvel muallim yetiştirmenin ehemmiyeti ve lüzumu nazar-ı dikkate alınarak herşeyden evvel memleketin tedrisât-ı tâliye ve âliyece muhtaç olduğu muallimleri yetiştirecek surette İstanbul'da bir Darümuallimîn-i âli tesis ve vilayetlerde ikinci derecede Darümuallimler teksir ettirilecek ve alet-tedriç mühim olan merakizde birer sultanî ve ikinci derecede merkezlerde mekâtib-i idadîye tesis edilecektir. Bilumum mekâtipte terbiye-i diniye ve bedeniyeye ehemmiyet-i mahsusa verilecektir.

Madde 44- Mekâtib-i iptidaiye ve tâliyede münhasıran hizmet talimi ile meşgul bir meslek-i muallimîn tesis edilecek ve kıdem ve ehliyet itibarıyla muallimlerin maaşları tezyid olunacaktır. Muallimlerin suret-i tayin ve azl ve terakkisi hakkında bir kanun teklif edilecektir.

¹⁰ Tunaya, I, s. 217-218.

Madde 45- Millî hayat-ı irfanımıza selim bir inkişaf vermek üzere bir Encümen-i Dâniş teşkili ve mekâtipte tedris edilmek üzere el-sine-i muhtelifе üzerine kitaplar tekif edecek bir heyet tayini ve mühim ve nafi âsâr-ı ecnebiyenin lisanımıza nakli için bir tercüme encümeninin teşkili, bilumum kütüphanelerin imar ve idame-i intizamları ve payitahtta mükemmel bir kütüphane-i millî tesisi teklif olunacaktır.

Madde 46- Medâris-i ilmiyenin ihtiyacât-ı asriyeye muvafık bir surette ıslahı ve doğrudan doğruya Evkaf idaresinde bulunan müessesât-ı diniyye ve ilmiyenin imarı hakkında kanunlar tanzim ettirilecektir. Evkaf Nezâreti'nde bir maarif şubesi teşkiliyle köylerde cami ve hususi mektepler imar ve idare edilmesi için teklifte bulunacaktır.

Madde 47- Mekâtib-i âliye ve tâliyenin icab eden şûâbâtı için ecnebî mütehasşislar celbolunacaktır.

1913'te kurulan Said Halim Paşa hükümetinin programı ise oldukça kapsamlıydı. Programda eğitim meselesi de geniş yer tutmasına rağmen daha çok o güne kadar yapılanlara yer verilmişti. *Tedrisât-ı İbtidaiye Kanûn-ı Muvakkatî* ile ilköğretimin mecburî tutulduğundan ve bu hükmün uygulanabilmesi için cezaî müeyyideler getirildiğinden bahsedilmişti. Küçük çocukların eğitimine verilen önem üzere İstanbul'da dört yerde anaokulu açıldığına değinilmişti. İlköğretimden yükseköğretime eğitimin kalitesinin eğitimde ileri ülkelerin seviyesine çıkarılmak üzere yeni programlar hazırlanması öngörülmüştü. Gerekli kitap ve ders araç gereçlerinin temini için çalışmalar yapılmıştı. Bunların yanı sıra beden eğitimine de önem verildiği yine programdan anlaşılıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başından beri vurgu yaptığı ziraat ve ticaret eğitiminin iptidaiye ve taliye programlarında yer aldığı hatta bunun için Darümuallimîn programlarında da düzenlemeler yapıldığından söz edilmişti. Son olarak kızların eğitimine önem verildiği hatta kızlar için geçici olarak açılan tahsil-i âli derslerinin daimî hale getirilerek Eylül ayından itibaren uygulanacağı belirtilmişti.¹¹ Belirtilen hususlar bir bakıma kabinede Maarif Nazırı olarak yer alan Ahmet Şükrü Bey'in bir önceki kabinedeki 5 aylık faaliyetlerinin bir özeti idi. Ahmet Şükrü Bey Said Halim Paşa kabinesinde de aynı göreve devam ederek, eğitim alanındaki faaliyetlerini genişletmeye çalışmıştı.

¹¹ Güneş, *a.g.m.*, s. 259-260.

B. II. Meşrutiyet Dönemi Maarifin Durumuna Kısa Bir Bakış

Meşrutiyetin ilanından itibaren kurulan hükümet programlarında da eğitimle ilgili hükümlerin yer almasına, ülkenin kalkınabilmesi için eğitimin gerekliliğinin vurgulanmasına rağmen 1913 yılına gelinceye kadarki dönem, eğitim açısından tam bir bocalama dönemi olmuştur. Gerek hükümetlerin gerekse maarif nazırlarının sık sık değişmesi, dönemin eğitimini olumsuz bir şekilde etkilemiş, köklü reformlar yapılamamıştır. 1908-1913 yılları arasında 15 maarif nazırı gelip geçmiştir.¹² Dolayısıyla bunlar proje yapamadan ve yapsa da uygulamaya koyamadan görevden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bunlar arasında Emrullah Efendi, eğitimci kişiliği ve uygulama fırsatı bulamasa da daha sonra hayata geçirilecek tasarımlara imza atması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Emrullah Efendi, Ahmet Şükrü Bey'in selefi olup, *Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkatî*'nin hazırlayıcısıydı. Ayrıca dönemin eğitimcileri ile yapmış olduğu eğitim tartışmaları ki en önemlisi "Tûbâ Ağacı Nazariyesi" idi, o döneme damgasını vurmuştu. Bilindiği gibi Emrullah Efendi'nin eğitimde ıslahata nereden başlanması gerektiği sorusuna çözüm olarak ortaya koyduğu "Tûbâ Ağacı Nazariyesi", kökleri yukarıda olup dalları aşağıya doğru sarkan ve cennette var olduğuna inanılan Tûbâ ağacına atfen kurgulanmıştı. Buna göre eğitime yukarıdan yani yükseköğretimden başlanmalıydı. Yükseköğretimi düzgün olan bir eğitim sistemi zamanla kendini yenileyecek ilköğretim kademesine kadar iyileşmeyi sağlayacaktı. Dönemin eğitimcilerinden Satı Bey tarafından eleştirilen ve karşı çıkılan bu nazariyenin gerçekleştirilmesi yönünde Emrullah Efendinin çabaları da olmuştur. Nitekim Darülfünunun yapısında önemli düzenlemeler yapılmıştı. Ancak dönemdeki uygulamalara bakıldığında ilköğretim meselesini göz ardı etmediği ve ilk olarak ıslahata buradan başladığı, günün şartları gereği bu nazariyesinden vazgeçmiş olduğu söylenebilir.¹³

¹² II. Meşrutiyet dönemi maarif nazırlarının faaliyetleri için bk. Mehmet Salih Erkek, "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, 2013, s. 385-416.

¹³ Ergin, *a.g.e.*, IV, s. 1273-1278.

II. Meşrutiyet dönemi Türk düşünce ve eğitim hayatı açısından birçok fikirlerin ortaya atıldığı bir devre olmuştur. Modern Türk eğitim felsefesinin öncü fikirleri ortaya atılmış, önemli tartışmalar yaşanmıştır.¹⁴

Ahmet Şükrü Bey'in dönemine kadar eğitim alanında istikrar pek sağlanamamıştı. Nitekim Meşrutiyet'ten sonraki maarifi üç devreye¹⁵ ayıran Satı Bey; birinci ve ikinci devirlerde Nezaretin bir "fıkr-i takibi" olmadığını, Ahmet Şükrü Bey'in döneminde "fıkr-i takibin" uyandığını, başlanan işlerin denetlenerek ve birbirleriyle bağlantılı hale getirilerek sürdürüldüğünü ileri sürmüştü.¹⁶

C. Ahmet Şükrü Bey'in Eğitim Anlayışı ve Eğitim Sistemine Katkısı

Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'e kadar geçen zamanda en uzun süre Maarif Nazırlığı yapan kişi Ahmet Şükrü Bey'dir. Nitekim kendisi dört yıl süreyle (Ocak 1913- Aralık 1917) bu mevkii işgal etmiştir. Gerek kendisinden önce gerekse kendisinden sonra bu göreve gelenler birkaç ay ya da en fazla bir yıl görevde kalmışlardır. Bunun için Ahmet Şükrü Bey'in dönemi eğitimde istikrarın sağlanması ve planların gerçekleştirilmesi bakımından önemlidir.

Ahmet Şükrü Bey¹⁷ eğitimci kimliğinin yanı sıra İttihatçı kimliği ile de ön plandaydı. Onun bu İttihatçı kişiliği Maarif Nazırlığı sırasındaki

¹⁴ Tartışmalar için bk. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2003, s. 452-459; Seyfi Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLI (2013), s. 16-17.

¹⁵ Birinci devre: 1324 inkılâbından 31 Mart irticâna kadar, ikinci devre: 31 Mart irticândan Balkan Harbine kadar, üçüncü devre: Balkan Harbinden Harb-i Umumînin ilânına kadar.

¹⁶ Satı, "II. Meşrutiyet'ten Sonra Maarif Tarihi", *Muallim*, S. 19, 15 Şubat 1334, s. 664.

¹⁷ 1875 yılında Kastamonu'da doğmuştur. İbtidaiye, rüşdiye ve idadiden sonra Darülmuallimîn'in fûnun şubesinden mezun olmuştur. 1896 yılında ilk kez öğretmenliğe atanmış ve Selanik İdadisi'nde 4. Muallim muavinliğine başlamış aynı zamanda Tarih ve Hesap dersleri vermiştir. Beş yıl sonra eğitim hizmetlerine ara verip, çeşitli devlet memuriyetinde bulunmuş; ancak 1903 yılında Bursa İdadisi ikinci müdürlüğüne atanmasıyla yeniden eğitim camiasında yerini almıştır. 1908'de Selanik Hukuk Mektebi müdürlüğüne, 1909'da ise Selanik Maarif Müdüriyeti'ne atanmıştır. Maarif Nazırı atanana kadar bir ara mutasarrıflık da yapmıştır. Ahmet Şükrü Bey'in özgeçmişi için bk. http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_571_1_2.pdf. 1Nisan 2015.

faaliyetlerini de şekillendirmişti. Zira Ahmet Şükrü Bey'in 4 yıl boyunca gerçekleştirmeye çalıştığı tüm icraatlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parti programında yer alan hususlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en güçlü ve etkin olduğu dönemde bu göreve gelen Ahmet Şükrü Bey'in faaliyetleri bir bakıma parti programının tatbik edilmesinden başka bir şey değildi. Şükrü Bey'in eğitimci kişiliği, öğretmen kökenli oluşu ve eğitim kurumlarındaki tecrübesi sayesinde mevcut eksiklik ve sorunlara vakıf olması İttihat ve Terakki Partisi'nin arzu ettiği köklü değişimlerin gerçekleşmesinde şüphesiz önemli bir etken olmuştu.

Ahmet Şükrü Bey göreve geldiğinde hayata geçirilmemiş projelerle hatta programsızlıkla karşılaşmıştı. Ahmet Şükrü Bey eğitim alanındaki eksiklikleri tespit ettikten sonra bütün bunların sistemli bir şekilde giderilmesine çalıştı. Ona göre en önemli sorun okul programlarının eksik ve düzensiz oluşuydu. Bu nedenle her şeyden önce okul programlarını oluşturmakla işe başladı. Nazırlığı süresince, Mekâtib-i İbtidâiye, Ana Mektepleri, Darülmualimîn ve Darülmualimât, Kız Sanayi Mektebi, Mekâtib-i Sultanîye, İnas Sultanîsi, Liva İdadileri ve Ticaret İdadileri için müfredat programları düzenlendi.¹⁸

Hazırlanan programlara uygun ders kitaplarını hazırlatmak için de girişimde bulundu. Ahmet Şükrü Bey mevcut kitapların tasfiye edilmesi ve yeni kitapların telifiyle ilgili fikirlerini beyan ederken buna neden gerek duyduğunu şu örnekle izah etmeye çalışmıştı:¹⁹

“Tasavvur ediniz ki Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'nde tedris olunan kitaplar meyanında öylelerini buldum ki Türkiye hakkında birçok yanlış malumat verdikten maada memleketimiz aleyhinde şiddetli mebahisi bile havi. Derhal bunların programdan çıkarılması için emir verdim ve bu emirlerin bitamamiha tatbikine bizzat nezaret ve dikkat edeceğim.”

¹⁸ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s. 261. Programların ayrıntıları için bk. *Dersaadet Kız Sanayi Mektebinin Sınıf-ı İbtidâiye Ders Programı*, İstanbul 1329; *Darülmualimât Programı*, İstanbul 1330; *Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı (Altı, Beş, Dört, Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus)*, İstanbul 1332; *Mekâtib-i Sultanîye Müfredat Programı (Zükür ve İnas Sultanileri “Devre-i Evvelî, Sınıf-ı Mahsus Devre-i Sâniye” Tedrisâtına Müteallik Müfredatı Câmi'dir)*, İstanbul 1338.

¹⁹ “Maarif Nazırının Beyanâtı”, *Sabah*, 18 Teşrinievvel 1329, s. 2.

Ders kitaplarındaki önemli sıkıntılardan biri de fennî ıstılah ve tabirlerin Türkçe karşılıklarının eksik ve yanlış oluşuydu. Ahmet Şükrü Bey bu konuda yaptıklarını şöyle dile getirmekteydi:²⁰

“Maamafih iyi mektep kitaplarının te’lifinde büyük müşkilata tesadüf olunuyor ki şimdi buna bir çare bulmakla meşgulüm. Bu müşkilat ise bizde fennî ıstılâh ve tabirlerin noksanıdır. Meselâ iki hesap kitabını alınız. Orada göreceğiniz en basit ıstılâhat-ı müterceme bile her ikisinde başka başkadır. Şimdi buna çaresâz olmak üzere erbâb-ı ihtisastan mürekkep bir heyet teşkilini tensip, azasını da tayin ettim. Reisi Emrullah Efendidir. Bu heyet riyazî, hukuk, funun-ı tabiiye, funun-ı ictimaiye, askerî, bahrî velhasıl bütün icabeden hususattaki ıstılâhat ve tabirâtın Türkçe mukabilini tayin edecektir.”

Ders kitaplarının yeniden yazımı konusunda en iyiye ulaşma gayesiyle yarışmalar tertip edilmiş, kazananın ödüllendirileceği ilan edilmişti. Bu tür ilanlar ihtiyaç halinde düzenli olarak verilirdi. Telif ve tercüme daireesine incelenmek üzere teslim edilen kitaplar, ihtisas sahibi öğretmenlerden oluşan bir encümen tarafından değerlendirilirdi. Üç aylık inceleme sonucu uygun görülen kitaplar Maarif Nezareti tarafından basılırdı. Nitekim bu yarışmalarda kazanan eserlerin beş yıl süreyle programda kalmasına karar verilmişti.²¹

Dönemin en önemli eğitim meselelerinden biri de okul binalarının durumuydu. Şiddetle hissedilen okul ihtiyacını karşılayacak binalar tahsisat yokluğu nedeniyle yapılamamıştı. Mevcut okul binalarının büyük bir kısmı hükümete ait binalarda diğer bir kısmı ise genellikle kira ile tutulan konaklarda, evlerde, harap kışlalarda ve karakol binalarında hizmet vermekteydi. Hükümete ait binaların bir kaçı hariç hepsi dar ve havasız, rutubetli, en hafif yağmur ve karda oturulamayacak bir haldeydi. Aslen ev olan bu binalar ancak oturulamayacak bir hale geldiğinde okul binası ola-

²⁰ Aynı yer.

²¹ Ersin Müezzinoğlu, *Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2012, s. 131; Ergün, *a.g.e.*, s. 260.

rak kullanılmak üzere kiraya veriliyordu.²² Ahmet Şükrü Bey daha göreve gelir gelmez sağlık koşullarına uygun okul binaları inşa edeceğini ancak bunun için çok para gerektiğini belirtmişti. 600.000 liralık istikraz yapılarak İstanbul'da 100 ibtidaî, 4 sultanî mektebi yapılmasına teşebbüs edilmiş, bazı inşaat şirketleriyle anlaşmalar yapılmış ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu girişim sonuçsuz kalmıştı.²³ Savaş sırasında düşman devletlerin okul vb. binalarına el konularak, yersiz yurtsuz kalan pek çok okulun buralara nakledilmesiyle bina sorununa çözüm getirilmeye çalışılmıştı. Ancak plansızlık yeni bir kargaşaya yol açmış, bir okulun bir yere taşınmasının akabinde boşalan binaya bir diğer okulun, ondan boşalan binaya bir başka okulun taşınması durumunu ortaya çıkarmıştı. Olumlu gibi görülen bu teşebbüs ilerleyen zamanlarda eğitim ve öğretimi aksatmış, öğrencilerin ve okul eşyalarının oradan oraya sürüklenmesi olumsuz etkiler yaratmıştı.²⁴

Ahmet Şükrü Bey eğitimde ıslahata nereden başlanılacağı konusunda selefi Emrullah Efendi'den ayrılmaktaydı. Ahmet Şükrü Bey'e göre maarif teşkilatının tümü ele alınmalıydı. O, ibtidaî tahsilin tâli tahsil için bir kademe teşkil ettiği, âli tahsilin de tâliye bağlı olduğu düşüncesiyle eğitimde iyileştirmeyi eşzamanlı bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmıştı. Dolayısıyla her öğretim kademesinde hayata geçirdiği düzenlemeleri ayrı başlıklar halinde incelemek yerinde olacaktır.

1 - İlköğretim

Ahmet Şükrü Bey'in, eğitimde esaslı bir düzenleme için işe bir yerden başlaması gerekiyordu ve icraatından da anlıyoruz ki işe en alt kademedeyen yani ilköğretimden başlamıştı. Onun "öncelikle işe küçük çocuklardan başlayacağız. Yani Mekâtib-i ibtidaîyeden itibaren evlad-ı vatana daha ciddi ma'lûmât-ı ameliye öğretilecek, hayat-ı zirâîye ve ticariye veya

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti, İstanbul Maarif Müdüriyeti Kalemî (MF. İMF)*, 22/71, 10 Za 1331; "İstanbul Vilayeti Meclis-i Umûmîsinin 329 senesi İçtimâında Vali Vekâleti Tarafından Kıraat Olunan Nutk-ı İftitâhî", *Takvim-i Vekayi*, 17 M 1332.

²³ BOA, *MF.İMF*, 39/51, 21 Ş 1332; Ergin, *a.g.e.*, IV, s. 1321.

²⁴ "Mektep Muhaceretleri", *Terbiye Mecmuası*, S. 6 (1 Kanunuevvel 1334), s. 239-240.

sınaiye atıldıkları zaman haiz olmaları lazım gelen müktesebâtın daha iyi bir suretle kendilerine telkin edilmesine çalışılacaktır²⁵ şeklindeki sözleri bunun kanıtıydı.

İlk olarak, Emrullah Efendi tarafından hazırlanan fakat birtakım sorunlar nedeniyle bir türlü kanunlaşamayan *Tedrisât-ı İbtidaiye Kanûn Tasarısı*'nın bazı küçük değişikliklerle geçici olarak kanunlaştırılması sağlanmıştı. Her ne kadar geçici de olsa uzun süre yürürlükte kalan bu kanun, ilköğretim kademesinin yeniden şekillenmesinde önemli rol oynamıştı. Bu kanunla birlikte ibtidaîler ve rüşdiyeler birleştirilerek öğrenim süresi 6 yıl olan Mekâtib-i İbtidâiyeler oluşturulmuştu.²⁶ Kanun gereği ilköğretimi oluşturan okullar arasında elişleri ve ihtiraf mektepleri yer alacaktı. Ahmet Şükrü Bey'in bahsettiği "ma'lûmât-ı ameliye"yi öğretme misyonunu bu okullar üstlenecekti. El işleri ve ihtiraf mekteplerinde meslek öğretilecek, sanayi atölyelerinde ve fabrikalarda istihdam edilecek vasıfları taşıyan bireyler yetiştirilecekti.²⁷ Buradan da Şükrü Bey'in uygulamalı eğitime önem verdiği anlaşılmaktadır ki bunun benzerini hatta daha detaylısını idadîler için düşünmüştü.

Hükümet çıkarılan bu geçici kanunun uygulanmasına ve ilköğretim çağına gelmiş çocukların ibtidaî okullarına gönderilmesine oldukça önem veriyordu. Nitekim 1914 yılında bu kanunun uygulanabilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar başlattı. Kız ve erkek çocukların sayısını tespit etmek için İstanbul merkez, Üsküdar ve Beyoğlu livalarında sayım yapılmıştı. Bu sayımda mahallenin kaç haneden oluştuğu, bu evlerde kimlerin yaşadığı ve öğrenim çağına gelmiş kız ve erkek çocukların sayısı ve isimleri kâtip ve müfettişler tarafından kaydedilmişti.²⁸ Çünkü bu kanuna göre parasız olan ilköğretim aynı zamanda mecburiydi ve çocuklarını okula göndermeyenler için ceza sistemi uygulanacaktı.²⁹

²⁵ O. Ergin, *a.g.e.*, IV, s. 1328.

²⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul 1994, s. 231; Ergün, *a.g.e.*, s. 201.

²⁷ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, İstanbul 2013, s. 116.

²⁸ BOA, *MF. İMF*, 30/47, 5 Ca 1332; 30/48, 5 Ca 1332; 32/9, 2 Ca 1332.

²⁹ Akyüz, aynı yer.

Ahmet Şükrü Bey'in eğitim kademelerinin içinde en çok ilköğretim üzerinde durmasının sebebi, yaşanmış olan Balkan hezimetinin ardından eğitime karşı algının değişmesiydi. Nitekim Balkan felaketi herkesin gözünü açmış, yalnız ordunun değil aynı zamanda ülke eğitiminin de kuvvetli olması gerektiği fikri herkeste hâsıl olmuştu. Özellikle küçük çocukların eğitimine dolayısıyla kadınların eğitimine önem verilmeliydi. Vatansever evlatların yetişmesi için eğitilmiş, bilgili annelere ihtiyaç vardı ve kadın annelik vazifesinden dolayı eğitilmeliydi. Bu dönemde Balkan Savaşlarının sonuçları mütefekkirler tarafından değerlendirilirken, başarılı milletlerin bu başarısındaki temel etkenin ilköğretime verdikleri değer olduğu vurgulanmıştı.³⁰ Bu nedenle ilköğretime karşı özel bir ilgi duyulmuş ve ibtidaî okulların programları yeniden düzenlenmişti. Ahmet Şükrü, programlardaki değişikliğin nedenini şöyle açıklamıştı:³¹

“Memlekete adam yetiştirmek, her manasıyla adam yetiştirme gayesi, programlarımızda birinci düşündüğümüz nokta oldu. Tam bir adamın nasıl olabileceği meselesi nazar-ı dikkate alınırca, bence onun, dinine merbut, vatanını sever, milliyetini tanır, yani muhtelif namlarla zikrolunan şu vezâifi hüsnü ifa eder bir adam olması lazım gelir. İşte biz tam bir adamı bu suretle yetiştirmek, dinini sever, riyetkâr olur, vatanını sever ve kendisine bir vahdet-i siyasiye veren milletini hisseder bir adam olmak üzere yetiştirmek gayesini programlarda takip ettik. Yani iyi bir vazifesinas, münevver bir vatanperver olacak çocuklar yetiştirmek istiyoruz ki demin saydıklarımı bu iki kelime içinde dâhil olmak üzere telakki ediyorum”

Programlar düzenlendikten sonra bu programlara uygun olarak 30 kadar kitap tanzim edilmişti. Öğretmenlerin programları istedikleri gibi uygulamasını önlemek amacıyla her ders için “usûl-i tedris” kitabı neşredildi. Bu tarz 24'e yakın kitap yayınlandı.³² Yine bu gayeye yönelik İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından tüm derslerde ve terbiye konularında takip edilecek usulleri açıklayan *Usûl-i Terbiye ve Usûl-i Tedris* adı altında bir rehber niteliğinde bir kitap yayınlandı.³³

³⁰ Satı, *a.g.m.*, s. 663.

³¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)*, İctima 50, 5 Mart 1333 (1917), s. 77.

³² *MMZC*, İctima: 50, s. 84.

³³ Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 131-132.

2 - Ana Mektepleri

Çocukların eğitimine önem veren Şükrü Bey'in en çok önemsedığı hususlardan biri de ana mekteplerinin açılmasıydı. Nitekim geçici kanun bu okulların da açılmasını öngörmekteydi. Bu doğrultuda ana mektepleri açılmaya başlandı.

Aslında 1913 yılına gelene dek Osmanlılarda resmî ana mektepleri mevcut değildi. Kısmen de olsa bu okulların görevini sıbyan mektepleri, ıslahhaneler, darüleytamlar ifa etmekteydi. Geçici kanunun hazırlayıcısı Emrullah Efendi daha 1910 yılında bu okullara duyulan ihtiyaçtan bahsetmişti. Ona göre doğar doğmaz çocuğun eğitim ocağı; ana kucağı; öğretmeni ise annesiydi. Çocuk üç yaşından sonra bu okulda duramaz, eğitime devam edemezdi. Çünkü annesi ya onu terbiye edecek bilgiye sahip değildi ya da onunla uğraşamayacak kadar meşguldü. Ailelerin maddi durumları çocukları için özel mürebbiye veya öğretmen tutmaya genellikle müsait değildi. Çocuklarıyla ilgilenememeleri veya onları idrak kabiliyetlerinin yetmediği okula vermeleri ise çok zararlıydı. O halde ya özel mürebbi tutulmalı ya da 4-6 yaşlarındaki çocukların devam edecekleri, yaşlarına uygun eğitimin verileceği ve ilköğretimin birinci kademesi olan ana mektepleri kurulmalıydı.³⁴ Emrullah Efendi, gerekliliğine inandığı bu okulların açılması için çalışmalar yapmış ve hazırladığı *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn Layihası*'na ana mekteplerinin açılmasını öngören maddeler konulmuştu.³⁵

Resmî ana mektepleri *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkatî*'nin çıkarılmasından sonra açılmışsa da aslında II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce bazı vilayetlerde özel ana mektepleri bulunmaktaydı. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte bu okullar İstanbul'da da yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyetinin himayesinde açılmaya başlanan özel okulların bünyesinde "Kindergarten" denilen çocuk bahçeleri bulunmaktaydı. Beşiktaş İttihad ve Terakki Mektebi ile Kadıköy'de bulunan Osmanlı İttihad ve Terakki Mektebi çocuk bahçesini de ihtiva eden okullardandı.³⁶

³⁴ Emrullah, "Tedrisât-ı İbtidâiye", *Mülkiye*, 23, 1 Kanunuevvel 1326, s. 46.

³⁵ "Tedrisât-ı İbtidâiye Layiha-i Kanuniyesi" için bk. BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, 231-353; *İrade Meclis-i Mahsus (İ.Mec.Mah)*, 9/Za 1331.

³⁶ Yasemin Tümer Erdem, "Osmanlı Devleti'nde Okulöncesi Eğitim: Ana Mektepleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 20, İstanbul 2008, s. 505.

Çocukları sokaktan kurtarmak, ilköğretime hazırlamak ve ilköğretime kadar onların gelişimini sağlayacak bir programa tabi tutmak düşüncesini taşıyan³⁷ Ahmet Şükrü Bey ise ana mekteplerine neden ihtiyaç duyulduğunu şöyle açıklamaktaydı:³⁸

“Mekâtib-i ibtidâiyenin teşkilâtıyla uğraştığımız sırada memleketimizde mevcut diğer bir noksan nazar-ı dikkatimizi celb etti. Maatteessüf bizde mekâtib-i ibtidâiyeye giren çocuklar, ondan evvel mekteb hayat ve terbiyesine hiç alıştırılmamış bulunuyorlar. Birden bire sıkı altına girince tahammül edemiyorlar. Muallim yüz verir ve onları serbest bırakırsa o zaman da büsbütün terbiyesiz oluyorlar. Bu noksanımız (çocuk bahçesi) denilen mekteplerin fıkdanından ileri geliyor”.

Tedrisât-ı İbtidâîye Kanûn-ı Muvakkatî'nin dördüncü maddesi ana mektepleri ve sıbyan sınıflarını “çocukların sinleriyle mütenâsib olarak faydeli oyunlar ve tenezzühler, elişleri ve ilâhîler, vatanî manzumeler, dürûs-ı eşyaya müteallik mükâleme ve musâhabeler ile nemâ-yı rûhî ve bedenîlerine hizmet eden müesseselerdir” şeklinde tanımlamıştı. Yine geçici kanunun gereği olarak, 15 Mart 1915 tarihinde *Ana Mektepleri Nizamnâmesi* yayınlanmıştı.³⁹ Bu *Nizamnâme*'nin yayınlanmasından sonra gerek İstanbul ve gerekse diğer vilayetlerde ana mektepleri açılmaya başlanmıştı.⁴⁰ Fakat bu okulların açılması biraz hazırlıksız olmuştu. Yetişmiş anaokulu öğretmeni bulunamadığından Yahudi ve Ermeni öğretmenler tayin edildi. Bu öğretmenlerin Avrupa'da bile uygulanmaktan vazgeçilmiş, zararları kanıtlanmış usulleri tatbik etmeleri ve bunun çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yaratması,⁴¹ ana mekteplerine öğretmen yetiştirilmesini gündeme getirdi. Bu meselenin halledilebilmesi için öncelikle, resmî bir ana mektebi Ocak 1914'te Darülmuallimât bünyesinde açıldı. Aynı

³⁷ Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 114.

³⁸ “Maarif Nazırımızla Mülakat”, *İkdam*, nr. 6244, 9 Temmuz 1914.

³⁹ *Ana Mektebi Nizamnâmesi* için bk. BOA, *İrade Meclis-i Mahsus (İ. Mec. Mah.)*, nr. 14/Rebiülahir 1333; *Şûrâ-yı Devlet (Ş.D.)*, 231/5; *M.V.*, 239/3. Ayrıca bk. *Maarif Düsturu*, İstanbul 1927, s. 142–143; Reşat Özalp, *Millî Eğitimle İlgili Mevzuat 1857–1923*, İstanbul 1982, s. 548–549.

⁴⁰ “Maarif Nazırının Beyanâtı”, *Muallim*, S. 9, 1 Nisan 1333, s. 257.

⁴¹ Satı, *a.g.m.*, s. 663–664.

zamanda, bu okula öğretmen yetiştirmeye yönelik özel bir sınıf olan Ana Muallime Mektebi de kız öğretmen okulunda faaliyete geçti.⁴² Böylece hem ana mektebi hem de ana muallime mektebi bir arada açılmış bulunuyordu.⁴³ Ancak bu okullar açılırken burada yetiştirilen öğretmenlerin isterlerse kendi yavrularını yetiştirecekleri, isterlerse memleketin bu okullara ne kadar muhtaç olduğunu düşünerek, vatanperverlik gereğince özel ana mektepleri açacakları öngörülmüştü. Hatta bunların arasında fedakâr olanların Anadolu'ya gidip, orada açılan ana mekteplerinde öğretmenlik yapacakları düşünülmüştü. Oysa bu okula pek rağbet olmamıştı.⁴⁴ Dolayısıyla ana mektepleriyle ilgili çalışmaların hızlı fakat hazırlıksız biçimde sürdürülmesi bu okullarda istenilen başarıyı sağlamamıştı.⁴⁵

3 - Ortaöğretim

II. Meşrutiyet döneminde idadîler Avrupa liselerinin seviyesine çıkartılmak gayesiyle sultanîye dönüştürülmeye başlandı. Aslında bu değişimin bir diğer sebebi de Müslüman çocukların yabancı okullara gitmelerini engellemek hatta gayrimüslim ve yabancı çocukları da bu okullara çekmekti.⁴⁶

Şükrü Bey'in döneminde ortaöğretimle ilgili çalışmalar, yine ilköğretim alanında yapılanlarla eş zamanlı olarak gerçekleşti. Nitekim Emrullah Efendi döneminde başlayan idadîleri sultanîlere döndürme faaliyetleri Şükrü Beyin nazırlığı döneminde daha geniş ölçekte sürdürüldü. Şöyle ki Ahmet Şükrü Bey vilayet merkezlerinde bulunan 7 senelik idadîler ile sultanîleri birleştirmeye çalıştı. Çünkü program bakımından idadîlerin sultanîlerden bir farkı yoktu. Üstelik sultanîler idadîlerden bir yıl fazla eğitim veriyordu. Ancak diplomaları eşdeğerdi. Bu nedenle sultanî öğren-

⁴² Ana muallime mektebine giriş şartları için bk. BOA, *Maarif Nezâreti Mekâtib-i Aliye Kalemi (MF. ALY)*, 72/92, 1332.

⁴³ Akyüz, "Türkiye'de Anaokullarının Kuruluş ve Gelişim Tarihçesi", *Millî Eğitim*, 132 (Ekim, Kasım, Aralık) 1996, s. 12.

⁴⁴ Erdem, *a.g.e.*, s. 290.

⁴⁵ Bu konuda yapılan tartışmalar için bk. Erdem, *a.g.m.*, s. 513.

⁴⁶ *MMZC*, İctima: 33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 233; Fatih Demirel, "II. Meşrutiyet'ten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultanîler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/2 (Aralık 2012), s. 342-343.

cileri bir yıl fazla okumamak için son senelerinde idadîlere geçiş yapıyor ve oradan mezun oluyorlardı. Dolayısıyla sultanîlerin 8. sınıfı hiç açılmıyordu. Bu da Ahmet Şükrü Bey'in sert önlemler almasına sebep oldu. İlk önce, sultanîlerin son sınıfına devam etmeyenlere hiçbir şekilde tasdiknâme verilmemesi, şayet okulu terk eden olursa bunların idadîlere kabul edilmemesi ve bu gibi öğrencilere okuldan kovulmuş nazarıyla bakılması konusunda, maarif ve sultanî müdürleri uyarıldı. Bu tedbirler sonucunda sultanîlerin son sınıfları açılabilmişse de bu konuda kesin çözüm arandı. Bu tarz sorunlara son vermek üzere bu iki tip okul "Sultanî" adı altında birleştirildi.⁴⁷ Bu uygulama kız okulları için de yeni bir adımın atılmasına neden oldu. 1911 yılında açılmış olan ilk ve tek İstanbul İnas İdadisi 1913 yılında İstanbul İnas Sultanîsi'ne dönüştürüldü. Böylece kızlar için sultanî derecesinde okul açılmış oldu.⁴⁸ Bu okulun Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i Âlem Valide tarafından yaptırılan binaya taşınmasıyla adı "Bezm-i Âlem İnas Sultanîsi" olarak değiştirilmişti.⁴⁹ 1915 yılından itibaren kız sultanîleri çoğalmaya başladı. Nitekim bu tarihte ibtidaî ve tâlî derecede gündüzlü eğitim vermek üzere Selçuk Hatun İnas Sultanîsi⁵⁰ açıldı. 1914 yılında açılan Çamlıca Leylî Numûne-i İnas Mektebi,⁵¹ ertesi yıl Çamlıca İnas Sultanîsi haline dönüştürüldü.⁵² Benzer bir dönüşümle Erenköy İnas Sultanîsi açıldı. 1915 yılında Erenköy'de açılan İnas Numûne Mektebi, 1916 yılında Leylî ve Nehâri Erenköy İnas Sultanîsi olarak eğitime devam etti.⁵³ Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanının ardından açılması girişiminden bahsettiğimiz Kandilli'de bulunan Adile Sultan İnas Sultanîsi de ancak bu tarihte açılmıştı.⁵⁴ Böylece İstanbul'da kızlar için lise derecesinde eğitim veren inas sultanîsi sayısı 5'e çıkmıştı.

⁴⁷ Ergün, *a.g.e.*, s. 218-222; F. Demirel, *a.g.m.*, s. 344.

⁴⁸ Kızların eğitimi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, İstanbul 2013.

⁴⁹ BOA, *MF. İST*, 34/49, 6 Cemaziyevvel 1335; Ergin, *a.g.e.*, IV, s. 1444; Koçer, *a.g.e.*, s. 198.

⁵⁰ BOA, *MF. İST*, 37/7, 23 Cemaziyelahir 1335.

⁵¹ *Takvim-i Vekayi*, C. 23, nr. 1996, s. 1.

⁵² BOA, *Dahiliye Umur-ı Muhalliyeh Vilayat Müdüriyeti (DH. UMVM)*, 66/55, 2 Rebiülevvel 1334.

⁵³ BOA, *MF. İST*, 49/6, 20 Ca 1336, Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara 1994, s. 489.

⁵⁴ *A.g.e.*, s. 504.

Yukarıda bahsedilen dönüşüm sadece vilayet merkezlerindeki idadîler için söz konusuydu. Nitekim her sancakta mevcut olan idadîler için bu durum geçerli değildi. Onlar için farklı bir düzenleme yapıldı. Hiçbir maksada hizmet etmeyen bu okullara bir gaye vermek amacıyla uygulamalı öğretim ön plana çıkarıldı. Buldukları bölgenin ihtiyacına göre bu okullarda ziraat ve ticaret şubeleri oluşturuldu. Bu şubelerin amacı ziraat ve ticaret alanında âlim yetiştirmek değil, topraklarını işleyebilecek ya da buldukları bölgede ticari faaliyetlerle meşgul olabilecek kişiler yetiştirmektir. Tabii bu dönüşüm uzun bir süreç gerektiriyordu. İlk etapta Samsun, Antep ve İnebolu'da üç ticaret okulu açıldı.⁵⁵

Sultanîlerdeki düzenleme 1913'te çıkarılan *Mekatib-i Sultâniye Talimatnâmesi* doğrultusunda yapıldı. Buna göre sultanîler öğrencileri yükseköğretime hazırlayan kurumlardı.⁵⁶ Bu dönemde Darülfünun'da da düzenlemeler yapılmıştı. Dolayısıyla sultanîlerin programları Darülfünun öğretimini takip edebilecek düzeye getirildi.⁵⁷ Kız sultanîleri de aynı talimatnâmeyle tâbiydi. Ancak programları erkek sultanîlerinden farklıydı.⁵⁸

Sultanî teşkilatında yapılan önemli bir değişiklik de onuncu sınıftan sonra edebiyat ve fûnûn adı altında iki şubeye ayrılmasıydı. Alman eğitim usullerinin Türk eğitim sistemine uygulanmaya başlanmasıyla birlikte sultanî öğrencilerinin dil eğitimi için “metod direkt” ya da “Berliç⁵⁹” denilen usul ile Almanca öğretilmesine yönelik dersler konuldu.⁶⁰ Nitekim 1 Mart 1915 tarihinde Almanya'nın eğitiminden faydalanmak adına Almanya'dan müşavir olarak getirilen Prof. Dr. Franz Schmidt'in⁶¹ tavsiyeleri doğrultusunda sultanîlerde iki yabancı dilin öğretilmesi kararı alınmıştı

⁵⁵ Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 139-140.

⁵⁶ *Mekatib-i Sultaniye Talimatnâmesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329.

⁵⁷ *Mekatib-i Sultaniyeye Yeni Teşkilata Tevfikân 329-330 Sene-i Dersiyesinde Talebe Kabulüne ve Programın Suret-i Tatbikine Dair Talimatnâme*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329.

⁵⁸ *İnas Sultanisi Sunuf-ı İbtidaiye ve Tâliyesinin Ders Programları*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1330.

⁵⁹ M. D. Berlitz tarafından Almanca öğrenimi konusunda hazırlanan resimli kitaptan yapılan dil eğitimi bu isimle adlandırılmıştı (M. D. Berlitz, *Metod Berliç'den Tahsil-i Lisan-ı Alman*, haz. Mehmet Ali, İstanbul 1330).

⁶⁰ *MMZC*, İctima: 33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 240.

⁶¹ Emre Dölen, *İstanbul Darülfünûn'unda Alman Müderrisler (1915-1918)*, İstanbul 2013, s. 41-42; Mustafa Gencer, *Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhu*, İstanbul 2003, s. 117.

ve bunlardan biri Almanca olacaktı.⁶² Ayrıca bu okullarda Alman öğretmenlerin istihdamı Ahmet Şükrü Bey'in isteği doğrultusunda gerçekleştirilmişti. İstanbul Sultanîsi, Alman öğretmenlerin istihdam edildiği okullardan biriydi.⁶³

4- Öğretmen Yetiştirme

Darümuallimîn mezunlarından olan Ahmet Şükrü Bey öğretmen kökenli olmasından dolayı öğretmenlerin yetişmesine özellikle itina göstermişti. Zincir misali birbirine bağlı olan eğitim kurumlarının tek bir halkasının ihya edilmesinin bir manasının olmadığına inanan Ahmet Şükrü Bey, diğer halkaları da ele alarak tam bir bütünlük sağlamaya çalışmıştı. Okullar ıslah edilirken bu okulların öğretmenleri de daha nitelikli hale getirilmek istendi. Bu amaçla Darümuallimîn ve Darümuallimât'ın ıslahına başlandı. Ona göre maarif üç esasa dayanıyordu: öğretmen, okul binası, kitap. Bu nedenle öncelikle öğretmen okullarına çekidüzen verilmeye çalışıldı.⁶⁴

II. Meşrutiyet dönemine kadar çeşitli değişikliklere uğrayan Darümuallimîn-i Âliye'de meşrutiyetin ilânı ile birlikte önemli gelişmeler meydana gelmişti. İbtidâiye şubesi okuldan ayrılıp müstakil bir okul haline getirilmiş, Darümuallimîn-i Âliye için yeni bir program hazırlanmıştı. Programa göre okulun öğrencilerinin, bir kısım derslerini Darülfünun'da almaları gerekmektedir. Ancak uygulamada birtakım sorunlar ortaya çıkmıştı. 1908'de yapılan teşkilât reformundan sonra, 1909 yılında bu okul tamamen kapatılarak öğrencileri Darülfünun'a nakledilmişti. Ne var ki bir yıl sonra tekrar açılmış, hatta ibtidâi şubesiyle birleştirilerek eski haline dönüştürülmüştü. Bu arada âlî sınıf öğrencileri bir kısım derslerini yine Darülfünun'da görmeye devam etmişti. 1912 yılında ise Darümuallimîn-i Âliye'ye aynı adla yüksekokul statüsü verilmişti.⁶⁵

⁶² Gencer, *a.g.e.*, s. 119.

⁶³ Gencer, *a.g.e.*, s. 122-124. Kız Sultanîlerine de Alman idareciler atanmıştı. Kandilli İnas Sultanîsi müdireliğine Madam Grumme, İstanbul ve Üsküdar kız sanayi mekteplerine ise Bay Walther ve Bay Seider tayin olmuştu (Dölen, *a.g.e.*, s. 49-50; Erdem, *a.g.e.*, s. 250).

⁶⁴ Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 182-183.

⁶⁵ Cemil Öztürk, *Türkiye'de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*, İstanbul 2005, s. 31; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 35.

Darümuallimât'ta ise II. Meşrutiyet döneminde önemli bir düzenleme yapıldı. Taşra kız mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla 1910-1911 eğitim-öğretim yılında Leylî Kız Sanayi Mektebi'nin bünyesinde Leylî Darümuallimât sınıfı açıldı.⁶⁶ Nehârî olarak eğitim veren Darümuallimât ise 1911 yılında İnas İdâdîsi'ne dönüştürülmüştü.⁶⁷ Böylece yatılı kız öğretmen okulunun temeli atılmış oldu. 1911-12 eğitim-öğretim yılında ise Leylî Kız Sanayi Mektebi kapatılarak, teşkilâtı Leylî Darümuallimât ile birleştirilmişti.⁶⁸

Ahmet Şükrü Bey Darümuallimât ile yakından ilgilenmişti. Ona göre, İstanbul Darümuallimâtı yalnız inas ibtidaîlerine öğretmen yetiştirecek bir derecede kalmıştı. Hâlbuki bu okullar üstünde idadî ve sultanîler oluşturulmuştu ve Darümuallimât bu okullara hitap edecek şekilde yeniden düzenlenmeliydi.⁶⁹ Hatta 1914 yılında mecliste yaptığı bir konuşmada bu okullar hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmişti:⁷⁰

“Filhakika memleketimizde inas tahsiline şimdiye kadar lazım olan ehemmiyet atfedilmemiş. Hatta bunlara muallime yetiştirecek Darümuallimâtımız bile pek noksan bırakılmıştır. Onun için evvela; bu noksanı ikmal etmek üzere hoca yetiştirelim, muallime yetiştirelim, sonra kız mekteplerini ıslah edelim.”

Bunun için 19 Temmuz 1914 tarihinde Darümuallimât'ın ıslahına ve geçici olarak açılmış olan âlî sınıflarının Eylül ayından itibaren daimi hale getirilmesine karar verilmişti.⁷¹ Bu tarihten itibaren okul yeniden teşkilâtlandırılarak kadroları oluşturulmuştu. Yeni kadrolar, Darümuallimât, Tatbikat Mektebi, Ana Muallime Mektebi, Ana Mektebi ve Darümuallimât-ı Âliye şeklinde gruplandırılmıştı. Darümuallimât'ın âlî sınıf-

⁶⁶ BOA, MF. MKB, 196/39, 4 Z 1328.

⁶⁷ Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1931, 82; Aynı yazar, “İlk Erkek ve Kız İdâdîleri”, *Türk Yurdu*, (İstanbul 1340), I/1, 64; Ergin, a.g.e., 3-4, 1431; Unat, a.g.e., 48; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 196-197.

⁶⁸ BOA, MF.İMF, 5/42, 26 Zilhicce 1329; 5/122; *İstanbul Kız Muallim Mektebi 1933-Darümuallimat 1870*, (İstanbul Kız Muallim Mektebi yay.), İstanbul 1933, s. 42.

⁶⁹ Müezzinoğlu, a.g.t., s. 188.

⁷⁰ MMZC, İctima:33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 240-241.

⁷¹ MMZC, sene 1330, s. 851.

ları “İnas Darülfünunu”⁷² adı altında “Edebiyat”, “Tabiiyat” ve “Riyaziyat” olmak üzere üç şubesiyle birlikte Darülfünun binasında açılmıştı.⁷³

1915 yılında çıkarılan *Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi* ile de öğretmen okulları yeniden yapılandırılmış ve yüksekokullar arasına dâhil edilmişti. Ardından Darümuallimîn ve Darümuallimât için ayrı ayrı hazırlanan programlarla eğitim öğretimin kalitesi arttırılmaya çalışılmıştı⁷⁴. Bu programlarda İlm-i Ahval-i Ruh, Fenn-i Terbiye ve Tedris, Mektep İdaresi ve Tatbikat derslerinin yer alması, özellikle II. Meşrutiyet Dönemi’ndeki eğitim anlayışında, öğretmenlerin pedagojik formasyona sahip olması gerektiği fikrinin ne denli kuvvetli olduğunun bir göstergesidir.⁷⁵ Yine önceki yıllardan farklı olarak Sanayi-i Ziraiye ve Bahçivanlık derslerinin verilmesi⁷⁶ Anadolu’da görev yapacak öğretmenler aracılığıyla toplumun bu yönde eğitilmesi amacını gütmektedir.

Darümuallimîn ve Darümuallimât Nizamnâmesi’nin tatbikini kolaylaştırmak ve bu nizamnâmeyi ayrıntılı şekilde izah etmek içinse Kasım 1916 tarihinde *Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi* yayınlandı⁷⁷. II. Meşrutiyet’e kadar “Osmanlılık” bilincinin geliştirilmesine hizmet eden öğretmen okullarının amacı bu *talimatnâme* ile değişmişti. İttihat ve Terakki Partisinin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik politikalarına paralel olarak “Türkçülük” bilincinin geliştirilmesine hizmet edecek şekilde okulun programları yeniden düzenlenmişti⁷⁸. Bu doğrultuda özellikle, tarih eğitiminin millî bir fikir ve vatanperverlik duyguları dâhilinde yapılması ve millî hislerin gelişmesine yardım etmesi, aynı şekilde

⁷² BOA, MF. ALY, 69/15, 25 Şevval 1332; 69/16; 174/108; Faik Reşit Unat da İnas Darülfünunu’nun Darümuallimât’a bağlı olmak ve derslerini ayrı bir binada ve müstakil öğretim kadrosuyla yapmak üzere kurulduğunu kaydetmektedir (*Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 35).

⁷³ BOA, MF. ALY, 72/7, 14 Zilhicce 1332.

⁷⁴ Programlar için bk. *Darümuallimîn-i İbtidâiye Ders Programı*, İstanbul 1329; *Darümuallimîn-i İbtidâilere Mahsus Müfredat Programı*, İstanbul 1330; *Darümuallimât Programı*, İstanbul 1330.

⁷⁵ Öztürk, a.g.e., s. 42.

⁷⁶ *Darümuallimât Programı*, İstanbul 1330, s. 92.

⁷⁷ *Darümuallimîn ve Darümuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi*, İstanbul 1332.

⁷⁸ Öztürk, a.g.e., s. 27.

musikî derslerinde de millî ve vatanperver şarkıların konuları hakkında bilgi verilmesi isteniyordu.⁷⁹

1913 tarihli *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkatî* ise taşrada öğretmen okullarının açılması için bir dönüm noktası olmuştu. Nitekim bu geçici kanunun 48. maddesi, vilâyetlerde bulunan kız ve erkek ibtidâi okullarına öğretmen yetiştirmek üzere, Vilâyet Tedrisât-ı İbtidâiye Meclislerinin kararı ve Maarif Nezareti'nin onayı ile gerekli yerlere Leylî Darülmuallimîn ve Darülmuallimât açılmasını öngörmekteydi.⁸⁰ 1914 yılında yürürlüğe giren *İdâre-i Umumiye-i Vilâyât Kanûnu* ile vilâyetlerde bulunan Darülmuallimîn ve Darülmuallimâtların yönetim ve masrafları mahalli idarelere bırakılmıştı.⁸¹ 1915 yılında yayınlanan *Darülmuallimîn ve Darülmuallimât Nizamnâmesi*'nde de taşrada açılacak öğretmen okullarının eğitim süreleri belirlenmişti. Bu tarihten itibaren de taşradaki öğretmen okullarının sayısı çoğalmıştı.

Darülmuallimîn veya Darülmuallimât mezunlarının sayılarının tüm öğretmen ihtiyacını karşılamayacak kadar az olmasının yanı sıra, köy okullarındaki öğretmenliğe pek rağbet olmaması da taşradaki okulları eğitimin en önemli ögesinden mahrum bırakmıştı. *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkatî* ile bu sorun da çözülmek istenmiş, köy öğretmenlerinin maaşları üç yılda bir yapılacak düzenlemeyle iyileştirilmişti. Maaşlarının azlığından dolayı tercih sebebi olmayan köy okulları bu yolla tercih edilebilir hale getirilmişti. Öte yandan bu okulların tercih edilmemesinin bir diğer sebebi de tayin olunan öğretmenin ilelebet bu köyde kalacağını düşünmesiydi. Bu sorunun çözümü için de iki sene köy öğretmenliği yapmış olanlara İstanbul'a gelerek Darülmuallimîn veya Darülmuallimât'ın ihzarî kısmına girebilme şansı verilmişti. Böylece bir öğretmen, köy öğretmenliğinden öğretmen okulu öğretmenliğine terfi etme fırsatı yakalayacaktı. Hatta isteyenler daha üst seviyedeki Darülmuallimîn-i Âliye veya Darülfünun'a da girebilecekti.⁸² Yine öğretmenlerin çocuklarının yatılı okullarda ücretsiz okutulması ve tercihen okula kabul edilmesi için

⁷⁹ *Darülmuallimîn ve Darülmuallimât-ı İbtidâiye Talimatnâmesi* (DDİT), madde: 6, 8.

⁸⁰ *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkatî* (TİKM), Matbaa-i Amire, İstanbul 1329.

⁸¹ C. Öztürk, *a.g.e.*, s. 17.

⁸² *MMZC*, İctima: 50, 5 Mart 1333 (1917), s. 83-84.

Meclis-i Kebir-i Maarif'in almış olduğu kararla öğretmenlik mesleğine verilen değer gösterilmek istenmişti.⁸³

Ahmet Şükrü Bey öğretmen okulları ile ilgili düzenlemelerin yanı sıra mezunların öğretmen olarak atamalarına da yeni usuller getirdi. Zaten *Tedrisât-ı İbtidaiye Kanûn-ı Muvakkatî* herkesin öğretmen olma yolunu kapatmış ve öğretmenlik için bazı şartlar getirmişti. Buna göre 1914 sonlarında *Muallim ve Muallim Muavinliği Ehliyetname İmtihanına Dair Talimat* hazırlandı. *Talimat*'a göre Darümuallimîn mezunlarının sayısal bakımdan yeterli olmadığı yerlerde vilâyât tedrisât-ı ibtidâiye meclisleri *Tedrisât-ı İbtidaiye Kanûn-ı Muvakkatî*'nin kırk üçüncü maddesi gereği münhal muallim veya muallim muavinlikleri için bir ehliyetname sınavı açacaktı.⁸⁴ Yine ortaöğretim kurumlarında öğretmen olmak isteyenler, Mekâtib-i Aliye ve Darümuallimîn öğretmenlerinden oluşan bir heyet tarafından sınava tabi tutulacak ve bir tez hazırlamaya mecbur olacaktı. Başarılı olanlara fennî ve pedagojik ehliyeti haiz olduklarına dair şهادetnâme verilecekti. Başarılı olamayanlar ise ibtidaî mekteplere tayin olunacaktı. Ayrıca muktedir ve az çok tecrübeli öğretmenlere sahip olmak için Mekâtib-i Âliye ve Darümuallimîn mezunlarının İstanbul'da bulunan sultanîlerde bir sene staja tabi tutulmaları şartı da getirilmişti.⁸⁵ Nitekim Ahmet Şükrü Bey bu konuda şöyle demektedir:⁸⁶

“ Darümuallimînden yetişecek öğrencileri doğrudan doğruya öğretmen atamayacağız, bunlar Avrupa'da geçerli olan staj usulüne (ki, biz buna devre-i tatbikiye talimatı adını veriyoruz) tabi buluncaktır. Yani bir sene sultanîlerde öğretmen yardımcılıklarında çalıştırılmak suretiyle alışkanlık kazanacaklardır.”

Ahmet Şükrü Bey'in sözünü ettiği düzenleme için 1914 yılında *Tedrisât-ı Tâliye Muallimlerinin Stajına Dair Talimatnâme* de hazırlanmıştı.⁸⁷ 1915-1916 eğitim yılında bu uygulamaya geçilmiş ve Darülfünun öğrenci-

⁸³ MMZC, İctima: 53, 11 Mart 1333 (1917), s. 166.

⁸⁴ *Muallim ve Muallim Muavinliği Ehliyetname İmtihanına Dair Talimat*, İstanbul, 1329, madde: 1.

⁸⁵ “Maarif Islahatı-Şükrü Bey İle Mülakat”, *Sabah*, 21 Mart 1330, s. 3.

⁸⁶ Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 190.

⁸⁷ Müezzinoğlu, *aynı yer*.

leri toplu olarak haftada bir kez staja gönderilmişti.⁸⁸ Nisan 1916'da yine *Mekâtib-i İbtidâiyede Muallimlik ve Muallim Muavinliği İmtihanlarına ve Eyyam-ı Tatiliyede Küşad Edilecek Derslere Dair Talimatnâme* yayınlanarak alanında uzman, liyakatli öğretmenlerin yetişmesi gayesine yönelik çalışmalarına devam edilmişti.⁸⁹

5 - Yüksek öğretim

a. Darülfünun

Ahmet Şükrü Bey'in Darülfünun'dan beklentisi bu kurumun “vahdet-i fikriye”yi temin etmesiydi. Ona göre; Darülfünun'da eğitimle meşgul olan ihtisas sahipleri kendi fikirlerini öğrencilerine telkinle mükellefti. Eğer bu telkinler ülke menfaatleri doğrultusunda olursa “vahdet-i fikriye” temin edilmiş olacaktı. Böylece Darülfünun mezunları da bu fikirler doğrultusunda dergi ve gazeteler çıkararak bu fikrî beraberliği daha da geliştirilebilecekti.⁹⁰ Bu bakımdan Darülfünun önemliydi. Ancak ilk etapta Ahmet Şükrü Bey bu kurumla fazla ilgilenememişti. İlköğretimle meşgul olduğu dönemde sahte diplomalarla Darülfünun'un'a giren öğrencilerin tespit edilip okuldan uzaklaştırılması için önemli bir adım attı. Bu yolla Darülfünun'a kayıtları engellemek üzere bir takım tedbirler alarak bunu bir genelgeyle maarif idarelerine bildirdi.⁹¹

Nitekim Emrullah Efendi döneminde (1912 yılında) Darülfünun'un'a çekidüzen verilmeye çalışılmış ve çeşitli talimatnâme ve nizamnâmeler hazırlanmıştı. Bazılarını yürürlüğe koyma fırsatı bulmuşsa da bazıları tasarı halinde kalmış bir sonraki dönemde kabul edilmişti. 1912 yılında yürürlüğe giren *Darülfünun ve Şubâtının İnzibatına Dair Nizamnâme* Emrullah Efendi'nin eseri idi. Yine Emrullah Efendi'nin hazırladığı *Tedrisât-ı Aliye Layiha-i Kanûniyesi*'nin “Teşkilat-ı İlmiye” kısmı Ahmet Şükrü

⁸⁸ Mustafa Selçuk, *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi 1900-1923*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 140-141.

⁸⁹ *Mekâtib-i İbtidâiyede Muallimlik ve Muallim Muavinliği İmtihanlarına ve Eyyam-ı Tatiliyede Küşad Edilecek Derslere Dair Talimatnâme*, İstanbul 1332.

⁹⁰ MMZC, C.3, 5 Mart 1917, s. 79.

⁹¹ BOA, MF. ALY, 55/122; 24 Safer 1332; “Maarif Nazırının Beyanâtı”, *Sabah*, 18 Teşrinievel 1329, s. 2.

Bey'in döneminde *İstanbul Darülfünunu Talimatı* adı altında yayınlanmıştı.⁹² Doğrudan doğruya eğitim ve öğretimi düzenlemeye yönelik olan bu Talimatnâme'ye göre İstanbul Darülfünunu Ulûm-ı Şeriyeye, Ulûm-ı Hukukiyye, Ulûm-ı Tıbbiye, Fünun ve Ulûm-ı Edebiyye olmak üzere beş şubeye ayrılmıştı (madde: 1). Ancak daha sonra medreselerin ıslahı gündeme geldiği için Ulûm-ı Şeriyeye şubesi lâğvedilmişti.⁹³ Eczacı ve Dışçı Mektepleri, Tıp Fakültesine bağlıydı. Edebiyat Fakültesi, Edebiyat, Tarih ve Coğrafya, Felsefe olmak üzere üç şubeye ayrılmıştı. Fen Fakültesi de Ulum-ı Tabiiyye ve Ulum-ı Riyaziye olmak üzere iki şubeden oluşmaktaydı.⁹⁴

Darülfünun'a girişi belirleyen yönetmelik olan *Mülazemet Rûusu İmtihanına Dair Nizamnâme*⁹⁵ yine Emrullah Efendi tarafından kanunlaştırılmıştı. Bu *Nizamnâme*'nin ilk uygulaması ise Ahmet Şükrü Bey döneminde yapılmıştı. Nizamnâme'ye göre; başvuru için idadî veya sultanî mezunu olma şartı konulmuş ve Avrupa'da olduğu gibi mezuniyet ruusu (bakalorya) sınavına girme mecburiyeti getirilmişti.⁹⁶

Öğretim kadrolarına önem verdiği bilinen Ahmet Şükrü Bey, Darülfünun müderrislerinin alanında uzman kişiler olması gerektiğine inanıyordu. Bu amaçla Avrupa'da öğrenim gören gençlerin müderris yardımcısı olarak istihdamının yolunu açmıştı. Böylelikle ileride tüm kadro Avrupa'da eğitim almış uzmanlardan oluşacaktı.⁹⁷

22 Haziran 1915 tarihinde Darülfünun teşkilatına yeni bir düzen vermek ve Fen, Edebiyat ve Hukuk fakültelerinin alt yapısını oluşturmak amacıyla 13 maddelik *Talimât* çıkarıldı. Bu yeni düzenlemeyle birlikte Darülfünun bölümlere ayrılmış, kürsü sistemi ihdas edilmişti. Derslerde müzakere ve tatbikat usulü kabul edilmişti. Ayrıca, 1917-1918 eğitim yı-

⁹² *İstanbul Darülfünunu Talimatı*, İstanbul, Matbaa-i Amire 1329 (1913); Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun*, I, İstanbul 2010, s. 231.

⁹³ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Cilt 1, *Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863 – 1922)*, İstanbul 2009, 357.

⁹⁴ *MMZC*, İctima:26, 28 Kanunusâni 1331 (1915), s. 542.

⁹⁵ *Düstur*, II. tertip, V, s. 498-501.

⁹⁶ Ergün, *a.g.e.*, s. 260; Müezzinoğlu, *a.g.t.*, s. 168.

⁹⁷ *MMZC*, İctima: 33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 239; BOA, *Dosya Usulü İradeler (İ.DUİT.)*, 84/61, 1331 Zilkade 22.

lında uygulanmak üzere Darülfünun'da önemli bir düzenleme yapıldı. Her bölüm için ihtisas zümreleri oluşturuldu. Böylece öğrenciler, uzmanlaşmak istedikleri alana göre derslerini alacaktı. Ayrıca araştırma ve incelemeye de daha çok vakti kalacaktı.⁹⁸ Bu yeni düzenlemeyle birlikte sömestr sistemi kabul edilmişti. 6 sömestri tamamlayan öğrenciye mezun olma hakkı verilmişti. 6 sömestrin üstüne 4 sömestr daha okuyan öğrenciler danişmendlik (doktora) diploması alabilecekti. Yine programına göre, umuma açık konferanslar tespit edilecek, her sene okutulacak konular basılı olarak öğrenciye verilecek, yeni bir mesai cetveli (akademik takvimin) yapılacaktı.⁹⁹

Darülfünun'da eğitimin daha kaliteli hale getirilmesini sağlamak ve eğitim konusundaki eksiklikleri yabancı bilim adamlarıyla tamamlamak için Almanya'dan öğretim üyesi ithali, Darülfünun ıslahatı çerçevesinde planlanmıştı. Bunun için ön hazırlıklara başlandı. Öğrencilerin yabancı hocaların derslerini takip edebilecek düzeyde dil öğrenmelerini sağlamak amacıyla Darülfünun'da lisan eğitimi artırıldı. Dil konusundaki hazırlık sadece Darülfünun düzeyinde kalmayıp, sultanîlere de teşmil edildi. Sultanîden mezun olup Darülfünun'a devam edecek öğrencilerin dil sorunu bu şekilde çözülmeye çalışıldı.¹⁰⁰ 1 Mart 1915 tarihinde Almanya'nın eğitiminden faydalanmak adına Almanya'dan Prof. Dr. Franz Schmidt müşavir olarak getirildi.¹⁰¹ Müşavir Schmidt'in tavsiyeleri doğrultusunda Darülfünun'da ders vermek üzere Alman bilim adamları davet edildi.¹⁰² Alman profesörlerin büyük bir bölümü Prusya üniversitelerinden gelmişti. Bunun yanı sıra Baden, Bayern, Saksonya ve Hamburg Üniversitesi'nden gelenler de vardı. Yurt dışından gelen bu bilim adamlarının sayıları 20'yi bulmuştu.¹⁰³

⁹⁸ "Darülfünun", *Muallim*, S. 15, 15 Teşrinievvel 1333, s. 522-523.

⁹⁹ "Darülfünun Islahatı", *Muallim*, S. 16, 15 Teşrinisânî 1333, s. 581; Selçuk, *a.g.t.*, s. 115-116, 145-152.

¹⁰⁰ *MMZC*, İctima: 33, s. 240.

¹⁰¹ Emre Dölen, *İstanbul Darülfünun'unda Alman Müderrisler (1915-1918)*, İstanbul 2013, s. 41-42; Mustafa Gencer, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁰² Dölen, *a.g.e.*, s. 60; Mehmet Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul 1927, s. 49-50; İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 250; Selçuk, *a.g.t.*, s. 120.

¹⁰³ Dölen, *a.g.e.*, s. 70, 83.

Ahmet Şükrü Bey, Alman profesörlerin Türkçe öğrenip bundan sonra da derslerini Türkçe verme yükümlülükleri çerçevesinde tayin edilmesini istemişti. Ancak gerek Dr. Schmidt gerekse Alman Büyükelçiliği buna, Türkiye'deki Alman etkisinin güçlenmesine engel olacağı düşüncesiyle karşı çıkmışlardı. Buna rağmen Alman profesörlerden, derslerin Türkçe vermesini ve Türkçe yeni bilimsel terimlerin Türk asistanların işbirliği ile Almanlar tarafından üretilmesini beklemişti. Hatta kendileriyle yapılan sözleşmenin 3. maddesinde, sözleşmenin ikinci yılında derslerin Türkçe verileceği, bu süre zarfında Almanca bilen muavinler vasıtasıyla derslerin sürdürüleceği belirtilmekteydi.¹⁰⁴ Ancak daha önceki yıllarda Buenos Aires örneğinde¹⁰⁵ olduğu gibi Alman bilim adamlarının üç ay içinde Türkçeyi öğrenmeleri, dilin zorluğundan dolayı oldukça güçtü. Eğer Ahmet Şükrü Bey dil konusunda ısrar ederse, bir yıl boyunca Türkçeyi öğrenmekle uğraşacaklardı. Bu süre sonunda dil öğrenip öğrenemeyecekleri de meçhuldü. Sonunda Almanca bilen asistanların tercümanlığında derslerin yürütülmesine karar verilmişti. Bu da dersin verimliliğini düşürmekteydi. Bunun yanı sıra Alman profesörlerinden bazıları çalışma alanları hasebiyle Türkçe bildiğinden derslerini bu dilde anlatabilirdi.¹⁰⁶ Alman bilim adamlarının yararlı olup olmadığı gerek davet edildikleri sırada gerekse uygulamadan sonra tartışılmıştı. Ancak bazı Alman profesörlerin çalışma şartlarını iyileştirmek adına Maarif Nezareti kanalıyla her türlü araç ve gereci getirtmiş olmasının Darülfünun eğitimi adına yararlı olduğunu söyleyenler de vardı.¹⁰⁷ Nitekim Mehmet Ali Aynî Efendi bu konuyu şöyle anlatmaktaydı:¹⁰⁸

“Macarlı profesör Mesaruş'den başka Alman profesörlerinin hiçbirisi Türkçe bir kelime bilmiyorlardı. Derslerini Almanca takdir etseler karşılarında anlayacak hiçbir şakird yoktu. Binaenaleyh her müderrise bazıları Almanca ve bazıları Fransızca bilen birer muavin verilmişti. Fakat bu muavinlerin bir kısmı müderrislerin

¹⁰⁴ Selçuk, *a.g.t.*, s. 122.

¹⁰⁵ Buenos Aires'de de Alman öğretim üyeleri görev almıştı ve üç ay içinde gittikleri ülkenin dilini öğrenebilmişlerdi.

¹⁰⁶ Dölen, *a.g.e.*, s. 72, 89-90; Selçuk, *a.g.t.*, s. 124.

¹⁰⁷ Bu konuda yapılan tartışmalar için bk. Selçuk, *a.g.t.*, s. 178-192; Dölen, *a.g.e.*, s. 529-534.

¹⁰⁸ Mehmet Ali Aynî, *a.g.e.*, s. 51.

verecekleri derslerin tamamıyla yabancıları idiler. Garaibden olarak Alman profesörleri iki sene içinde Türkçeyi öğrenip Türkçe ders vermeyi taahhüd etmişlerdi. Fakat ondan daha garibi meselâ Yakobi'nin Almanca yazdığı dersini muavini Habib Efendi'ye Türkçeye çevirttikten ve bunu latin hafleriyle yazdırıp biraz meşk ve idman ettikten sonra talebeye fonograf gibi Türkçe takrir etmek istemesiydi. Gülünç olan bu hal çok sürmedi. Zira mütarekenin akdi bu profesörleri İstanbul'u terke mecbur etmişti. Bununla beraber profesörlerin Darülfünun'a herhalde bilvasıta büyücek hizmetleri dokunduğunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Zira pek çalışkan ve müteşebbis olan bazıları dersane ve darülmesaiyerini mükemmel bir hale koymak için ne gibi âlât, edevât, numune ve kitaplar lazımsa Maarif Nezâreti vasıtasıyla celb ve tedarik ettirmişlerdir.”

Bu tartışmalardan da anlaşıldığı üzere Darülfünun öğrencilerine verilen lisan eğitimi pek yeterli olmamış, gelen hocaların derslerini takip edecek düzeye ulaşmamışlardı. Büyük umutlarla getirilen Alman bilim adamlarından da istenildiği gibi yararlanılamamıştı. Zaten savaş nedeniyle öğrencilerin büyük bir kısmı cepheydi ve Alman profesörler derslerini anlatacak öğrenci bulamıyorlardı. Kurumsal olarak bu bilim adamlarının etkisi de kalıcı olmamıştı. Çünkü yanlarında bulunan müderris muavinleri alanında uzman kişiler olmaktan ziyade Almanca veya Fransızca bilmelerinden ötürü görevlendirilmiş kimselerdi. Dolayısıyla Alman profesörlerin dönmesinin ardından onlar da Darülfünun'dan ayrılmışlardı. Bu durumda müderris muavinlerinin yetiştirilmesi gayesi akim kalmıştı. Ayrıca Alman profesörlerin ders programlarındaki düzenlemeler de kalıcı olmamıştı. Kurdukları darülmesaiyer de Zeynep Hanım Konağı dışında olduğu için bir takım zorluklar yaratmış, Almanların ayrılmasından sonra fonksiyonlarını yitirmişlerdi.¹⁰⁹

Şükrü Bey'in, Darülfünun'u Avrupa'daki emsalleri gibi modern bir kurum haline getirme çabaları devam etmişti. Yeni bir Darülfünun binası ve Kütüphane-i Umumi yapılması onun gerçekleştirdiği hayallerindendi. Zaten Darülfünun için bina yapılması kararı İttihat ve Terakki Fırka-

¹⁰⁹ Emre Dölen, *İstanbul Darülfünun'unda Alman Müderrisler (1915-1918)*, s. 551-553. Müderris muavini olarak, Avrupa'da öğrenim görmüş özellikle Almanca bilen sultanî muallimleri görevlendirilmişti (Selçuk, *a.g.t.*, s. 127-128).

sının 1917 yılında düzenlediği kongrede alınmıştı.¹¹⁰ Yine bu dönemde Darülfünun mecmualarının yayınlanmaya başlaması da ilmî faaliyetler açısından dikkat çekicidir. Nitekim bu dergi faaliyetleri üniversiteleşme yolunda önemli bir adım olmuştu.¹¹¹

b. İnas Darülfünunu

Ahmet Şükrü Bey'in nezareti dönemindeki önemli gelişmelerden biri de kızlar için İnas Darülfünunu açılmasıydı. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde kızların eğitimine verilen önemle birlikte ilköğretimden ortaöğretime kız okullarının sayısı da artmıştı. Ahmet Şükrü Bey'in nezarete geldiği yıl, inas idadîsi sultanîye dönüştürülmüş böylece ilk defa kızlar için lise düzeyinde bir okul açılmıştı. Kızlar için sultanîlerin açılması, bu okullara öğretmen yetiştirilmesini de gerektirmişti. Dolayısıyla öğretmen okullarında bu yönde düzenlemeler yapılmıştı. Darülmualimât'ın bünyesinde yapılan değişikliklerle okul, ibtidaî, tâlî ve âlî olmak üzere üç kısma ayrılmıştı. Darülmualimât'ın âlî kısmı inas sultanîlerine öğretmen yetiştirmek üzere 1914 yılında "İnas Darülfünunu" adıyla Darülfünun binasında açılmıştı.¹¹² Elbette ki bu okulun açılmasında orta öğretim hakkını elde eden kızların artık yükseköğrenim talebinde bulunmasının ve bu hususun kadın gazetelerinde sık sık dile getirilmesinin de etkisi olmuştu.¹¹³ Nitekim bu isteklere cevap olarak Darülfünun'da kadınlar için "serbest dersler" adı altında konferanslar verilmişti.¹¹⁴ Halk tarafından, bu

¹¹⁰ "1333 Kongresi ve Maarif", *Muallim*, S. 15, 15 Teşrinievvel 1333, s. 548.

¹¹¹ *MMZC*, İctima: 50, s. 79; Dölen, *a.g.e.*, s. 539.

¹¹² BOA, *MF. ALY*, 72/7, 14 Zilhicce 1332. Açılacak bu şubenin adı daha sonra İnas Mekteb-i Alisi olarak değiştirilmiş, mecliste yapılan müzakerelerde Şükrü Bey'in isteği üzerine "İnas Darülfünunu" isminde yeniden karar kılınmıştı. Şükrü Bey isim için şöyle demişti: "İnas Darülfünunu unvanı herhalde daha ziyade şaşaalı bir unvandır. Bu unvan taliplerine hevesbahş olur.", *MMZC*, İ. 50, 5 Mart 1333, s. 86.

¹¹³ Kadınlar Dünyası imzasıyla, "Kadınların Tahsil-i Âliye İhtiyacı", *Kadınlar Dünyası*, nr. 100-15, 26 Teşrinievvel 1329, s. 2; Mükerrrem Belkıs, "Millete ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İstiyoruz!", *Kadınlar Dünyası*, nr. 86, 28 Haziran 1329, s. 1; Erdem, *a.g.e.*, s. 363.

¹¹⁴ BOA, *MF. ALY*, 71/78, 2 Zilhicce 1332; İhsan Şerif, "Kadınlarımızda Ateş-i İrfan, Darülfünunda Hanımlarımız", *İctihad*, 4, nr. 92-3, 6 Şubat 1329, s. 2058-2061.

girişimin kadınların yükseköğrenime kabulü olarak algılansa da bunun böyle olmadığı gazetelerde dile getiriliyordu. Nitekim Şükrü Bey'in *Kadınlar Dünyası* dergisinde yer alan beyanatı bunu teyit eder mahiyetteydi:¹¹⁵

“Gelecek seneden itibaren bu dersler daha ziyade tevsi ve tanzim edilerek devam mecburiyeti olacak ve yalnız liselerden mezun olan genç kızlar kabul edilecektir. Bu suretle istikbal için en yeni ve en mükemmel silahlarla mücehhez bir muallime ordusu yetiştireceğiz”

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere “serbest derslerin” hemen akabinde açılan İnas Darülfünunu gerçek manada bir üniversite değil, sultanîlere öğretmen yetiştiren Darümuallimât'ın bir şubesi niteliğindedi. Öğretmen okullarında yapılan düzenlemeler ele alınırken bahsedildiği gibi, İnas Darülfünunu Darümuallimât bünyesinde açılan “âlî” sınıflardan ibaretti. Darümuallimîn'de yapılan düzenlemeler ışığında Darümuallimât'taki değişikliklere bakılırsa, âlî sınıflarının 1914 yılında neden “İnas Darülfünunu” adıyla açıldığı daha iyi anlaşılabilir. Bu teşebbüs tamamen Darümuallimîn-i Âliye modeline benzer bir yapı oluşturulmak isteğinden ibaretti. Şöyle ki, tıpkı Darümuallimîn-i Âliye öğrencileri gibi Darümuallimât'ın âlî sınıfını okuyacak kızların da eğitimlerini Darülfünun'da almaları gerekmektedir. Ancak o tarihte henüz kızlar Darülfünun'a kabul edilmedikleri için, kızlara Darülfünun programına uygun şekilde eğitim verecek bir şubeye ihtiyaç doğdu. Dolayısıyla bu ihtiyaç İnas Darülfünunu'nun teşkiliyle giderildi.¹¹⁶

İnas Darülfünunu'nun açıldığı tarihte İstanbul İnas İdadîsi sultanîye çevrilmiş, ardından başka inas sultanîleri de açılmıştı. 1918-19 eğitim yılında İnas sultanîsinin ilk mezunlarını vereceği ve bu öğrencilerin de İnas Darülfünunu'na girmek isteyecekleri hesaba katılarak, 1917 yılında *İnas Darülfünunu'na Talebât Kayd ve Kabulü Hakkında Talimatnâme* hazırlanmıştı.¹¹⁷

¹¹⁵ Ulviye Mevlan, “Kadınlık: Maarif Nâzırı”, *Kadınlar Dünyası*, nr. 131, 15 Şubat 1329, s. 2.

¹¹⁶ Erdem, *a.g.e.*, s. 299.

¹¹⁷ BOA, *MF. ALY*, 115/13, 27 Cemaziyelahir 1336.

6- Sanat ve Musiki Eğitimi

Kadınların güzel sanatlarla ilgilenmesini sağlamak ve mevcut inas sultanîlerine resim öğretmeni yetiştirmek amacıyla Kasım 1914 tarihinde İnas Sanayi-i Nefise Mektebi açılmıştı.¹¹⁸ Kaynaklarda kızlar için Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılışında İtalya'da resim eğitimi almış olan Mihri Müşfik Hanım'ın Maarif Nazırı Şükrü Bey ile yapmış olduğu bir konuşmanın etkili olduğu anlatılır:¹¹⁹

Bir gün Mihri Hanım doğruca Maarif Nazırı Şükrü Beyin huzuruna çıkarak meşrutiyetin getirmiş olduğu hürriyetten cesaret alarak isteklerini dile getirir:

“Muhterem Nazır Beyefendi,

Memlekete meşrutiyetle birlikte hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet geldi ama bütün bu nimetlerden sadece erkekler istifade ediyor, kadınlar hala olduğu yerde, bir adım bile ileri gitmiş değiller. Acaba bu imtiyaz nereden geliyor?

Bu sözler karşısında Maarif Nazırı Şükrü Bey tuhaflaşarak:

Ne demek istiyorsunuz hanımefendi deyince Mihri Hanım cesaretini arttırarak:

Bugün her yerde müsavat ve adaletten söz ediliyor. Fakat İnas Sanayi-i Nefise Mektebi nerede? Hep yapılanlar erkekler için..”

Böylece İnas Sanayi Nefise Mektebi başlangıçta sadece resim eğitimi vermek üzere faaliyete geçmişti. Nitekim bir yıl sonra bu okulda heykel atölyesi de açılmıştı.¹²⁰ Böylece resim ve heykel atölyelerinden oluşan bu okul 8 yıl boyunca eğitim-öğretime devam etmişti.¹²¹

Musikî eğitimi için açılan müessese ise Dârülelhân'dı. İlk olarak, 1916 yılında Maarif Nezâreti'nin bünyesinde bir “Heyet-i Fenniye” teşkil edilmişti. Bu heyet, okullarda musikî eğitimini iyileştirmek, Türk musikîsine ait eserleri ihya ve muhafaza etmek, Anadolu türkülerine göre

¹¹⁸ BOA, *MF. ALY*, 70/92, 21 Zilkade 1332.

¹¹⁹ Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, Ankara 1977, s. S. 104; aynı yazar, “Bir Kız Mektebi”, *Türk Edebiyatı*, S. 14, 14 Şubat 1973, 8.

¹²⁰ BOA, *MF. ALY*, 153/10, 3 Rebiülevvel 1339.

¹²¹ Erdem, *a.g.e.*, s. 411.

millî bir musikî oluşturmak, hatta bu alanda uzman öğretmenler yetiştirmek amacıyla kurulmuştu.¹²² Washington eski büyükelçisi bestekâr Yusuf Ziya Paşa¹²³,nın başkanlığında bulunan “Heyet-i Fenniye” ye musikîşinas üyeler tayin edilmişti.¹²⁴ Haftada bir veya iki defa toplanan Musikî Heyet-i Fenniyesi¹²⁵, aylarca süren çalışma sonucunda *Musikî Encümeni ve Dârülelhân Tâlimatı*’nı hazırlamış, bu *talimat* 1 Ocak 1917 tarihli irade ile kabul edilmişti.¹²⁶ Böylece ilk resmî musikî mektebi olan Dârülelhân¹²⁷ zükûr (erkek) ve inas (kız) kısmı olmak üzere iki şube halinde ayrı binalarda açılmıştı.¹²⁸

Talimat’a göre, Dârülelhân’ın öğretim süresi 4 yıl olup, zükûr (erkek) ve inas (kız) kısmı için aynı ders programı uygulanacaktı.¹²⁹ Ney, tanbur, keman, sîne kemanı, kemençe, ud, kanun, lavta, santur, def, arp, viyolon-sel ve piyano gibi musikî aletleriyle eğitim verilecek, bu musikî aletlerinin öğretmenleri Musikî Encümeni tarafından seçilecek ve kendilerine saat karşılığı ücret verilecekti.¹³⁰

Zükûr Dârülelhân’ı, binasının büyük yangında mağdur olan yangın-zedelere tahsis edilmesi üzerine ikinci eğitim-öğretim yılında açılmamıştı (1918).¹³¹ Eğitime devam edemeyen Zükûr Dârülelhânı’na ait konak, o

¹²² BOA, *MF. ALY*, 173/26, 8 Rebiülevvel 1341.

¹²³ Ziya Paşa, resmî görevlerinin dışında, musikîşinas olarak da tanınır. İyi kanun ve ud çaldı. Ziya Paşa’nın Nişantaşı’ndaki konağı adeta bir konservatuvar niteliğindediydi. Haftada en az iki defa konakta toplanılır ve musikî üzerine konuşmalar yapılır, çalınır, söylenirdi. (Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi, -Derleme-*, TRT yayınları, Ankara 1986, II, s. 30; aynı yazar, *Türk Musikisi Tarihi*, İstanbul 2000, II, s. 61).

¹²⁴ Yasemin Tümer Erdem, “Osmanlı Devleti’nin İlk Sivil Musikî Okulu: Darülelhân”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 27, Güz, İstanbul 2012, s. 6-7.

¹²⁵ Bir yıl sonraki Osmanlı arşiv belgelerinde bu heyetin adının “Musikî Encümeni” olarak değiştirildiğini görüyoruz.

¹²⁶ BOA, *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF. MKT)*, 1242/38, 3 Receb 1339; BOA, *İ. DUİT*, 22/2, 7 Rebiülevvel 1335; *Düstur*, II. Tertip, IX, s. 24.

¹²⁷ “Nağmeler Evi” anlamına gelen Dârülelhân’ın isim babası, Musikî Encümeni reisi Yusuf Ziya Paşa’ydı (Paçacı, *a.g.m.*, s. 48-49).

¹²⁸ BOA, *MF. ALY*, 173/26; *Dârülelhân Mecmuası*, nr. 1, (1 Şubat 1340/1924), 38; O. Ergin, *a.g.e*, IV, 1579.

¹²⁹ *Musikî Encümeni ve Darülelhân Talimatı*, madde: 21

¹³⁰ MEDT, madde: 40

¹³¹ BOA, *MF. ALY*, 121/16, 19 Zilhicce 1336.

yılın Ekim ayından itibaren de askeriye tarafından işgal edilmişti.¹³² Erkeklerle mahsus Darüelhan bina sorunları nedeniyle eğitime devam edemedi. Hanımlara mahsus olan İnas Darüelhanı ise Cumhuriyet dönemine intikal edecekti.¹³³

7- Avrupa'ya Öğrenci Gönderilmesi

Ahmet Şükrü Bey'in tahsil için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesiyle ilgili çalışmaları da dikkat çekicidir. Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi usulü II. Mahmud döneminde başlamıştı. Ancak bu dönemde sadece askeri okul öğrencileri yeni savaş usul ve tekniklerini öğrenmek, mühendislik üzerine eğitim almak üzere Avrupa'ya özellikle de Fransa'ya gitmişlerdi. 1835 yılından sonra öğrenciler Viyana, Londra, Paris gibi şehirlere de gönderilmişti. Tanzimat döneminde de bu usul uygulanmıştı. Hatta sivil öğrenciler de gönderilmişti. Avrupa'da tahsil görüp ülkeye dönenlerin toplumun dönüşmesinde ve yeniliklerin uygulanmasında büyük katkıları olmuştu.¹³⁴ II. Abdülhamid döneminde Avrupa'ya öğrenci gönderilmesine devam edilse de bir müddet sonra bunların muhalif grupların tesiri altında kalacakları düşüncesiyle öğrenciler geri çağırılmışlardı.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte hükümetler Avrupa'ya öğrenci gönderme işini ciddi olarak ele almıştı. Bu dönemde Maarif Nezareti'nin yanı sıra çeşitli nezaretler de ihtisaslaşmak üzere öğrenci göndermişti. Ancak bu öğrenciler hakkında belli bir nizamname veya talimatname yoktu. Bu yüzden öğrenciler gittikleri yerlerde kontrolsüz ve başıboş kalmış, zor duruma düşmüşlerdi. Sorun Şükrü Bey zamanında mecliste tartışılmıştı. Avrupa'ya gönderilecek öğrencilerin seçimi hakkında bazı usulsüzlüklerin yapıldığı, sınavların son dakikada ilan edildiği, dolayısıyla kimsenin haberi olmadığı gibi iddialar gündeme gelmişti. Ayrıca sistemsizlik nedeniyle Avrupa'dan dönen öğrencilerin istihdamı konusunda da belli usullerin bulunmaması eleştiri konusuydu. Bazı vekiller Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden yeterince fayda sağlanmadığını, gidenlerin yabancı dile vakıf

¹³² BOA, *MF.ALY*, 173/26; 149/76.

¹³³ Erdem, *a.g.m.*, s. 23.

¹³⁴ Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Ankara 2004, s. 86-87.

olmadıkları için orada kaldıkları süre zarfında dil öğrenmeyle meşgul olduklarını, hatta bazılarının büyük şehirlere alışık olmadıkları için yolsuzluklara, israfa ve sefahate daldıklarını ileri sürmüştü. Yani Ahmet Şükrü Bey'in nezaretine kadar bu konuda tam bir keşmekeşlik hâkimdi. Mevcut durum Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinin sorgulanmasına sebep oluyordu. Nitekim basında bu konuda tartışmalar, eleştiriler başlamıştı.¹³⁵

Toplumun yeniden inşa edilebilmesi için modern eğitimin şart olduğuna ve yeni bir nesil yetiştirilmesi gerekliliğine inanan İttihat ve Terakki Partisi, aynı zamanda Avrupa'da yetişmiş kişilerin varlığını da kendi gayeleri doğrultusunda önemsiyordu. Ahmet Şükrü Bey de mensubu olduğu parti gibi Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi hususunda oldukça kararlıydı ve bunun yararına inanıyordu. Bu konudaki inanç ve kararlılığının en büyük kanıtı, bu yolda yaptığı düzenlemelerdir.

Ahmet Şükrü Bey'in nazır olduğu yıla kadar Avrupa'ya pek çok alanda öğrenim görmek üzere öğrenci gönderilmiş bulunuyordu. Bunların arasında gayrimüslim kızlar da bulunuyordu. Ahmet Şükrü Bey göreve geldiğinde Avrupa'ya öğrenci gönderme konusunda önemli bir karar aldı. Bundan böyle tahsil için sadece öğrenciler değil, öğretmenler de Avrupa'ya gönderilecekti.¹³⁶

Bu konuda atılan ikinci önemli adım ise 1914 yılında gerçekleşti. Yabancı ülkelere gönderilecek öğrencilerle ilgili olarak, 14 Ocak 1914 tarihinde 5 maddelik *Maarif-i Umumiye Nezareti Hesabına Memalik-i Ecnebiyede Tahsilde Bulunan Talebe-i Osmaniyenin Vezâifine Dair Talimatnâme* çıkarılmıştı.¹³⁷ Öğrencilerin gittikleri okul veya fakülterlere devam mecburiyetinin bildirildiği bu *Talimatnâme*'de, öğrencilerin tahsillerine yakışan biçimde davranmak zorunda oldukları belirtilmişti (madde: 1). Ayrıca siyasî bir derneğe üye olmaları ve siyasî protestolara katılmaları yasaktı (madde: 2).

¹³⁵ Bu konuda tartışmalar için bk. *MMZC*, İctima: 33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 227-242.

¹³⁶ Avrupa'ya gönderilen öğretmenlere örnek olmak üzere bk. *BOA, MF. ALY*, 76/62, 6 Rebiülevvl 1332; 79/3, 20 Rebiülahir 1333.

¹³⁷ *BOA, MF. ALY*, 76/53, 3 Rebiülahir 1333.

Aynı yıl, *Memalik-i Ecnebiyyeye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamnâme* çıkarıldı.¹³⁸ Bu nizamnâmeye göre; uzman öğretmenler yetiştirmek üzere sınavla Avrupa'ya öğrenci gönderilecekti. Nezaret, tahsisatını ödediği öğrencilerin denetimini oraya gönderdiği müfettişler vasıtasıyla sağlayacaktı. Eğitimini tamamlayan öğrenciler yurda döndüklerinde Maarif Nezareti tarafından oluşturulan heyet önünde sınava tabi tutulacak, başarılı olanlar ihtisaslarına göre çeşitli okullara tayin edilebilecekti. Zaten bu öğrencilerin öğrenimlerinin karşılığı olarak 8 yıl mecburi hizmetleri de bulunmaktaydı. Yapılan sınavda başarısız olan öğrencilerin tahsilleri için sarf olunan para onlardan geri istenecekti.¹³⁹

Şükrü Bey, mecliste yapılan tartışmalar sırasında gönderilen bu öğrencilerin gittikleri yerlerde başıboş bırakılmadığını, çeşitli yollarla teftiş edildiklerini söylemişti. Buna göre öğrenciler, doğrudan doğruya Avrupa'ya gönderilen ve orada kalan müfettişler, zaman zaman İstanbul'dan gönderilen seyyar müfettişler, öğrencilerin buldukları yerlerdeki memurluklar, öğrencinin tahsil için kayıt olduğu okulun müdürlerinin veya sahiplerinin raporları sayesinde denetlenebilmekteydi.¹⁴⁰ 1917 yılında da öğrencileri teftiş etmek üzere Heyet-i Teftişîye kurulmuştu. Bu heyetin görevleri bir talimatnâme ile belirlenmişti.¹⁴¹

Başlangıçta öğretmen yetiştirmek amacı güdülse de zamanla çeşitli alanlarda meslekî eğitim almak üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmişti. Bu meslek alanları şunlardı: ulum-ı siyasiye, ulum-ı hukukiye, ulum-ı ticariyye, tababet, dişçilik, resim, mimarlık, musiki, elektrik, mühendislik, sanayi mektepleri, dilsiz ve sağır mektebi, idari-i beytiyye, ziraat, fenn-i talim ve terbiye, mühendislik, maden mühendisliği, eczacılık, ulum-ı felsefiyye ve ictimaiyye, ulum-ı iktisadiyye.¹⁴²

Bu alandaki en önemli gelişmelerden biri de artık Müslüman hanımların da Nezaret hesabına Avrupa'ya gönderilmeleri idi. Kendi masrafları-

¹³⁸ Maarif-i Umumiye Nezareti, *Memalik-i Ecnebiyyeye Gönderilecek Talebe Hakkında Nizamnâme*, İstanbul 1330.

¹³⁹ *MMZC*, İctima: 33, 1 Temmuz 1330 (1914), s. 240.

¹⁴⁰ *MMZC*, İctima: 33, s. 239.

¹⁴¹ *BOA*, *MF. ALY*, 108/109, 10 Z 1335.

¹⁴² *MMZC*, İctima: 33, s. 242.

nı kendileri karşılamak üzere daha önceki tarihlerde Müslüman kızlar yurt dışında öğrenim görebiliyorlardı. Ancak bu hakka sadece ekonomik durumu yerinde olan hanımlar sahipti. Müslüman hanımların yurt dışındaki öğrenim görmelerinin tasdik edilmesi ve nezaret tarafından desteklenmeleri bu dönemde olmuştur. Hatta daha önce kendi bütçesiyle yurt dışına giden hanımlar, daha sonra verdikleri dilekçelerle nezâret tarafından desteklenmiştir. Gayrı müslim hanımlar ise öteden beri bu hakka sahipti.¹⁴³ 1913 yılının sonlarına doğru gönderilmeye başlanan Müslüman hanımlar, dişçilik, tıp, felsefe, resim, müzik, idare-i beytiyye, ulum-ı tabiiyye, fenni-terbiye, pedagoji alanlarında öğrenim görmüşlerdi.¹⁴⁴

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Avrupa'nın çeşitli yerlerinde öğrenim gören öğrenciler yurda dönmek zorunda kaldı. Bunlar müttefik ülkelerin okullarına kaydırıldı. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın yanında yer alması üzerine başlayan siyasi ittifak zamanla eğitim ittifakına da dönüştü. Artık öğrenciler Almanya'ya gönderilmeye başlandı.¹⁴⁵

Almanya ile eğitim ilişkilerinin kurulmasında bazı cemiyetlerin de rolü olmuştu. Bunlardan biri 1914 yılında Berlin'de kurulan Türk-Alman Cemiyeti'ydi. Hatta bu cemiyetin daha iyi örgütlenip hizmet verebilmesi için 1915 yılında aynı isimle İstanbul şubesi açılmıştı.¹⁴⁶ Aynı yıl, Türk Alman Cemiyeti'nin çabalarıyla kurulan Türk Alman Dostluk Yurdu, Almanya'ya gönderilecek öğrencilerin seçiminde de etkin bir rol oynamıştı. Her iki cemiyet de Almanya'ya öğrenci ve işçi gönderilmesi konusunda ciddi çalışmalar yapmıştı.¹⁴⁷ Nitekim bu dönemde yükseköğrenimin yanı sıra ortaöğretim kademelerine ve meslek liselerine kimsesiz olan darüleytam öğrencileri gönderilmiş, sanayi kollarına çırak yetiştirmek için çıraklık yapan çocuklar Alman sanayi işletmelerinde eğitime çalışılmıştı.¹⁴⁸

¹⁴³ Nitekim Aznif Mehteryan Hanım, 1910 yılında sanayi-i nefise mektebine resim tahsili yapmak üzere Maarif Nezareti hesabına Paris'e gönderilmişti (BOA, *MF.ALY*, 149/2 4 Şevval 1338).

¹⁴⁴ BOA, *MF. ALY*, 174/25.

¹⁴⁵ Gencer, *a.g.e*, s. 305.

¹⁴⁶ *a.g.e*, s. 252.

¹⁴⁷ *a.g.e*, s. 256, 259, 264, 307.

¹⁴⁸ "1333 Kongresi ve Maarif", *Muallim*, S. 15, 15 Teşrinievvel 1333, s. 548.

8- Eğitimde Denetim Sorunu

Ahmet Şükrü Bey'in nezaretinde dikkat çeken önemli uygulamalardan biri de eğitim sistemini denetleme çalışmalarıydı. II. Meşrutiyet dönemi denetim alanında önemli merhalelerin kat edildiği bir süreç olmuştur. Nitekim eğitimin ıslahında teftişin öneminin kavranması sonucu 1909 yılından itibaren ilk düzenlemeler yapılmaya başlandı. Bu dönemde okulların düzenli bir şekilde denetlenerek belli bir seviyeye çıkarılmasına, her bölgenin yine teftiş mekanizması sayesinde taranarak maarifin yaygınlaştırılmasına, mevcut eğitim kurumlarının ilgili kanun ve yönetmeliklere uygun bir şekilde hareket edip etmediğinin kontrolüne, öğretmenlerinin müfettişler aracılığıyla bilgilendirilmesine çalışılmıştı. Özellikle vilayetlerdeki teftiş işlerinden sorumlu müdürlerin ve müfettişlerin görevlerini düzenleyen talimatnâmeler 1914 yılında çıkarıldı. Bunlar; *Maarif Müdürlüğünün Vezâifine Dair Talimatnâme*, *Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme* ve *Tedrisât-ı İbtidaiye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme* adlarını taşıyordu.¹⁴⁹

Böylece teftiş mekanizmasında yer alan memurların görevlerine yönelik çıkarılan nizamnâme veya talimatnâmeler sayesinde tüm ülkede ortak bir denetim sistemi oluşturulmak istenmiştir.

9- Fakir ve Kimsesiz Çocukların Korunması ve Eğitimi Sorunu

Balkan Savaşları sonrasında öksüz ve yetim kalan çocukların korunup kollanması ve eğitimlerinin sağlanması gereksinimi duyulmuştu. Özellikle I. Dünya Savaşının başlamasıyla bu gereksinim daha da arttı. Bu nedenle 25 Kasım 1914 tarihinde Şükrü Bey'in teklifi ve Enver Paşa'nın katkısıyla Darüleytam adı verilen eğitim kurumları kuruldu. Darüleytamlar başlangıçta, Osmanlı topraklarında bulunan yabancı devletlere ait Darüleytamların savaş sebebiyle kapatılması üzerine ortaya çıkan ihtiyaç

¹⁴⁹ Teftiş mekanizması hakkında geniş bilgi için bk. Yasemin Tümer Erdem, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, 26 (Güz 2009), s. 57-91.

üzerine açılmıştı. Nitekim Ahmet Şükrü Bey Meclis-i Mebusan'daki bir konuşmasında Darüleytamların kuruluş sürecini şöyle anlatmıştı:¹⁵⁰

“Devlet, seferberliği ve harbi ilan ettikten sonra bazı düvel-i muhasıma, müessesâtını kapamak mecburiyetinde bulundu. Bu düvel-i muhasıma müessesâtı meyanında birçok darüleytamlar vardı. Bu darüleytamları kapayınca, orada bulunan çocuklar-ki, Osmanlı çocukları idi-açıktaki kalacaklar, sefil olacaklardı. Bunların sefaletlerine sed çekmek için onları ibate edecek darüleytamlar tesis etmek lazım geldi”

Balkan Savaşlarından sonra göç eden binlerce kız ve erkek çocuğunu barındırmak ihtiyacı ortaya çıkınca, bu müesseseler onlara kucak açmıştı. Dolayısıyla başlangıçta İstanbul'da açılan bu müesseseler yetersiz kalmış, vilayet ve müstakil sancaklarda en az birer tane olmak üzere kurulmuşlardı. Artık kimsesiz muhacir çocukları himaye etmek, okutmak, bir sanat ve meslek öğretmek düsturu bundan sonra açılacak Darüleytamların amacı haline geldi.¹⁵¹ Ahmet Şükrü Bey'in Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşma da buna işaret ediyordu:¹⁵²

“... Fakat Darüleytamları açar açmaz karşımızda gayet büyük bir ihtiyaç göründü. O ihtiyaç da Balkan Harbinden sonra bu tarafa hicret eden birçok ahali meyanında kimsesiz birçok çocukların da mevcut bulunması idi. Bu çocuklar şunun bunun himayesine sığınarak gelmişler fakat bir tarafta melce' bulamadıkları için birçoğu açıktan, sefaletten ölmeğe mahkûm bulunmuşlardı. İşte biz düvel-i muhâsıma müessesâtını kapadıktan sonra oradaki çocukları himaye etmek için müessesât açtığımız sırada bu çocuklara da rast geldiğimizden bunları da almağa mecbur olduk...”

Özellikle savaş sebebiyle ülkeyi terk etmek zorunda kalan yabancı devletlere ait okul ve çeşitli müesseselere el konulduğunda, bunlardan bir kısmı Darüleytama dönüştürülmüştü.¹⁵³

¹⁵⁰ MMZC, İctima: 14, 6 Kanunuevvel 1333 (1917), s. 193-194; *Muallim*, S. 18, 15 Kanunusâni 1334, s. 640; Ergin, *a.g.e.*, s.1550; Ersin Müezzinoğlu, “I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar”, *History Studies*, Volume 4/1, 2012, s. 401.

¹⁵¹ “Darüleytamlar”, *Muallim*, S. 17, 15 Kanunuevvel 1333, s. 586.

¹⁵² MMZC, İctima:14, 6 Kanunuevvel 1333, 194; *Muallim*, S. 18, 15 Kanunusâni 1334, s. 640.

¹⁵³ Hakan Aytekin, *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2006, s. 59.

Darüleytamların tek bir merkezden idare edilmesi amacıyla İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı olarak Darüleytamlar Genel Müdürlüğü oluşturulmuştu¹⁵⁴. Ancak savaşın uzaması, mali sıkıntılar, yiyecek ve eşya temini zorluğu gibi sebeplerin yanı sıra iyi idare edilememesi kurumun devlet himayesine geçmesine neden olmuştu. Böylece Darüleytamlar 2 Nisan 1917 tarihli bir kararla devletin himayesine alınmış ve barınma ve himaye işlevinin yanı sıra eğitim de veriyor olması sebebiyle Darüleytam Genel Müdürlüğü Maarif Nezareti'ne bağlı hale getirilmişti.¹⁵⁵

Sonuç ve Değerlendirme

Ahmet Şükrü Bey'in Maarif Nazırlığı değerlendirilirken öncelikle dönemin koşulları, savaş ortamı ve malî durum göz önüne alınmalıdır. Özellikle savaşın eğitim üzerinde etkisi büyük olmuştur. Malî yetersizliklerin yanı sıra öğretmen ve öğrencilerin cepheye gitmesi, okul binalarının karargâh ya da hastane gibi acil ihtiyaçlar için kullanılması eğitimin sekteye uğramasına neden olmuştu. Zaten okul olarak kullanılmak üzere inşa edilmemiş binaların durumu sürekli eleştirilmiş, binaların iyileştirilmesi Şükrü Bey'in ilk icraatı arasında yer almış ancak ekonomik durum sebebiyle bunların durumlarında herhangi bir iyileşme görülmemiştir.¹⁵⁶

Bu dönem eğitimde millileşme dönemi olmuş, millî bilince sahip bireyler yetiştirilmek amacı güdülmüştü. Geleneksel değerlerin, kayıtsız şartsız itaatin ve islamî etkilerin yerine modern düşünceleri, bağımsız ve millî kültürü koymak bu dönemin eğitim politikalarının temelini oluşturmaktaydı.¹⁵⁷ Dolayısıyla eğitimin millileştirilmesi kadar laikleştirilmesi için de uğraşmıştı.¹⁵⁸ Nitekim Darülfünun bünyesinde yer alan Ulûm-ı Şeriyeye şubesinin kapatılması bunun bir göstergesidir.

¹⁵⁴ Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı", *Niğde Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19 (Bahar 2006), s. 217.

¹⁵⁵ Hidayet N. Nuhoglu, "Darüleytam", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. VIII, s. 521; Darüleytamlar için ayrıca bk. "Darüleytamlar", *Muallim*, S. 17, 15 Kanunuevvel 1333, s. 585-590.

¹⁵⁶ 1918 yılına gelinde bile bu konudaki şikâyetler bitmemişti. Okul binalarının durumu hakkında bk. "Derin Bir Yara", *Muallim*, S. 19, 15 Şubat 1334, s. 718-722.

¹⁵⁷ Gencer, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁵⁸ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, haz. Ali Y. Baltacıoğlu, İstanbul 1998, s. 353.

Her ne kadar döneminde gerçekleştirilen bazı düzenlemelerin hazırlayıcısı Emrullah Efendi idiyse de Ahmet Şükrü Bey'in parti programında da belirtilen eğitim amaçlarını yerine getirme konusunda göstermiş olduğu gayret ve kararlılık takdire şayandır. II. Meşrutiyet dönemi boyunca en uzun süre görevde kalan Maarif Nazırı olması hasebiyle, ilköğretimden yükseköğretime kadar her öğretim kademesinde eğitimin daha iyi hale getirilebilmesi için gerekli düzenlemeleri yapma fırsatı bulmuştur. Yapılan düzenlemelerin ve değişikliklerin yerinde ya da etkili olup olmadığı tartışma konusudur. Zira dönemin eğitimcilerinden Satı Bey bazı uygulamaları eleştirerek, keyfiyetten çok kemiyete önem verildiğini iddia etmişti.¹⁵⁹ Haklılık payı olabileceği varsayılsa da özel koşullar altında çok kısa bir sürede kısıtlı imkânlarla geniş bir yelpazeyi içeren eğitim meselelerinin bir anda halledilmesinin ve her şeyin yoluna konulmasının beklenmesinin gerçekçi olmayacağı açıktır. Kaldı ki bu dönemde yapılan birçok düzenleme Cumhuriyet dönemine intikal etmiş hatta uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. Bu bakımdan tüm olumsuzluklara rağmen köklü değişikliklerin yapılmaya çalışılması, millî ve modern bir eğitim oluşturulmak istenmesi hatta ülke gerçekleri göz önünde bulundurularak uygulamalı eğitimin ön plana çıkarılma çabaları dikkate değerdir. Nitekim Satı Bey de tüm eleştirilere rağmen bu dönemi değerlendirirken şu sözleri sarf etmiştir: “*Maarifimizin bu altı sene zarfında geçirdiği tahavvülata umumî bir nazar atfedersek görürüz ki maarifimiz çok inişli ve çok çıkışlı bir yol takip etmiş fakat bütün bu iniş ve çıkışlara rağmen epeyce yükselmiştir.*”¹⁶⁰

Bu dönemde, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesinden beri örnek alınan Fransız eğitim sisteminden vazgeçilip, Türk hocalarının görüşleri dikkate alınmaksızın Alman usulünün yerleştirilmek istenmesi daha sonra eleştirilmiştir. Bu eğitim politikası doğrultusunda Almanya'dan Prof. Dr. Franz Schmidt müşavir olarak getirilmiş, Türk eğitim sisteminin değerlendirilmesi ve gerekli reformları tespit etmesi istenmişti. Nitekim Franz Schmidt'in tavsiyeleri doğrultusunda bilim adamları getirilmiş, Darülfünun ve sultanilerde istihdam edilmiş ve Alman eğitim sisteminin yerleştirilmesine çalışılmıştı.¹⁶¹ Alman eğitim sisteminin çalışmayı ve dev-

¹⁵⁹ Satı, *a.g.m.*, s. 664.

¹⁶⁰ *aynı yer*

¹⁶¹ M. Selçuk, *a.g.t.*, s. 186, 189.

lete itaati ön planda tutması, yöneticiler tarafından ahlakî ve siyasî açıdan sağlıklı bulunmuş bu nedenle tercih edilmişti.¹⁶²

Bu dönemde ilköğretime duyulan ihtiyacın önemi anlaşılmış ve ülke genelinde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bir ülkeyi zor durumlarında kurtaracak ve ilerletecek unsurun eğitim olduğu anlaşılmış ve bunu gerçekleştirecek öğretmenlerin eğitimine özellikle önem verilmiştir. Bu alanda yapılan düzenlemeler bunun göstergesidir.

Eğitimde modernleşme yolunda, Darülfünunun yeniden yapılandırılması, Almanya'dan öğretim üyelerinin getirilmesi, enstitülerin açılması, kürsülerin kurulması, Avrupa'ya öğrenciler gönderilmesi, Türk kültürünün araştırılmaya başlanması, kütüphanelerin kurulup, fakülte dergilerinin çıkarılmaya başlanması ve son olarak Darülfünun'un özerkliğe kavuşturulması tartışmaları gibi önemli adımlar bu dönemde atılmıştır. Ancak nitelikten çok niceliğe önem verilmesinden dolayı Darülfünun gerçek manada bilim yuvası haline getirilememiştir.¹⁶³

Balkan Savaşları sonrası ve Birinci Dünya Savaşı sırasında kimsesiz çocukların sığınması ve eğitilmesi amacıyla Darüleytamların açılması, her ne kadar malî sıkıntılar yüzünden yetersiz kalsa da önemli bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Yine, Türk eğitim sisteminde gerçekleştirilen düzenlemelerin yanı sıra sistemin düzenli bir şekilde işleyip işlemediğinin teftiş yöntemiyle kontrol edilme çabası, zor zamanlar geçiren ülkede dizginlerin elden bırakılmak istenmediğinin ifadesidir.

Ahmet Şükrü Bey'in dönemi, kızların eğitimine önem verildiği ve yeni müesseselerin açıldığı bir dönem olmuştur. Nitekim kız sanayi mekteplerinin yeni bir teşkilata kavuşturulması, kız sultanîlerinin ve yükseköğrenim kurumu olan İnas Darülfünunu'nun açılması ve kadınların çeşitli devlet memuriyetlerine kabul edilmesi¹⁶⁴ bu döneme tesadüf eder.

¹⁶² Gencer, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁶³ *a.g.e.* s. 126.

¹⁶⁴ Birinci Dünya Savaşı sırasında erkeklerden boşalan memuriyetlere hanımlar yerleştirilmeye başlanmıştı. Hanımlar zaten öğretmen olarak görev yapabiliyordu. Ancak bunun dışında bir memuriyette bulunmaları bu tarihe kadar söz konusu değildi. İlk olarak Ahmet Şükrü Bey'in Maarif Nazırlığı'na ek olarak Posta ve Telgraf Nazırlığı yaptığı dönemde postanede pul satış gişesinde çalışmak üzere Feride Yaver Hanım

Bu noktadan bakıldığında Türk kadınının gelişmesinde ve haklarını elde etme savaşında Ahmet Şükrü Bey'in katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

“MINISTER OF EDUCATION AHMET ŞÜKRÜ BEY'S CONTRIBUTION TO EDUCATION POLICY DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY”

Abstract

Ahmet Şükrü Bey is the minister of education who was remained the longest during the period of second Constitutional Monarchy. He worked for raising the quality of education from primary to higher. He searched solutions for all the problems encountered in education system parallel with the education policies of the Union and Progress Party. During his mission he worked under difficult conditions because of First World War. He continued to serve despite all the negative circumstances. By making drastic changes he tried to create a national and modern education system. In this essay, his contributions to the education system is discussed. First of all education policies of the period was investigated. In this context, government programmes and congress decisions of the Union and Progress Party was examined. Later, it has briefly discussed the conditions of education until the period of Ahmet Şükrü Bey. Activities of Ahmet Şükrü Bey which constitute the main subject of study is discussed as subheadings.

Keywords

Ahmet Şükrü Bey, education, primary education, secondary education, Darülfünun, İnas Darülfünunu, Darülmualimin, Darülmualimat, inspection, Darüleytam.

istihdam edilmişti. Daha sonra bu sayı artmıştı. Daha sonra Maliye Nezâreti de erkeklerin yerine iş görebilecek hanımları sınavla kabul edeceğini duyurdu. Böylece maliye dairesinde de hanımlar çalışmaya başladı (Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı Telefon Memureleri III”, *Tarih ve Toplum*, 36/214 (Ekim 2001), s. 47-48; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 1996, s. 294; Nimet Günaydın, “İlk Kadın Memurlar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, I/4 (Mayıs 1967), s. 66).